پرسه‌کانی ئاسایشی سه‌ربازی و سیاسی هه‌ریمی کوردستان-عێراق له روانگه‌ی باری بۆزان له دوا‌ی ٢٠١٧

پ.ی.د. صالح عمر عیسی

به‌شی سیستمه‌ سیاسییه‌کان و سیاسه‌تی گشتی، کۆلیژی زانسته‌ سیاسییه‌کانی، زانکۆی صلاح‌الدین، هه‌ولێر،

هه‌ریمی کوردستان، عێراق

salih.issa@su.edu.krd

د. په‌رویز رحیم قادر

به‌شی په‌یوه‌ندییه‌ نیوده‌وله‌تییه‌کان و دیپلۆماسی، کۆلیژی زانسته‌ سیاسییه‌کانی، زانکۆی صلاح‌الدین،

هه‌ولێر، هه‌ریمی کوردستان، عێراق

parwez.qader@su.edu.krd

پوخته

له‌م توێژینه‌وه‌دا هه‌ولمانداوه به‌که‌ڵکوه‌رگرتن له‌ روانگه‌ی باری بۆزان هه‌ره‌شه و مه‌ترسییه‌ ئاسایشیه‌کانی سه‌ر ئاسایشی سیاسی و سه‌ربازی هه‌ریمی کوردستان به‌خه‌ینه‌روو. چونکه‌ بۆزان به‌ خسته‌نه‌رووی پینچ بو‌ار و که‌رتی ئاسایشی (سیاسی، سه‌ربازی، کۆمه‌ڵگه‌یی، ئابووری و ژینگه‌یی له‌پاڵ پێشکه‌شکردنی چوارچێوه‌ی "تیۆری کۆمه‌له‌ی ئاسایشی هه‌ریمی" ده‌توانێت ئه‌و هه‌ره‌شه و مه‌ترسییه‌ سیاسی و سه‌ربازییه‌ ناوخۆیی و ده‌ره‌کییه‌کان بخاته‌روو. ئه‌م توێژینه‌وه‌یه‌ جگه‌ له‌پێشه‌کی، له‌ چوارچێوه‌ی تیۆریدا روانگه‌ی باری بۆزان سه‌باره‌ت به‌ ئاسایشی سه‌ربازی و سیاسی ده‌خاته‌روو و پاشان باس له‌ مه‌ترسی و هه‌ره‌شه‌ سیاسی و سه‌ربازییه‌کانی سه‌ر هه‌ریمی کوردستان ده‌کات. له‌ کۆتاییشدا گه‌یشته‌یه‌ چهنده‌رئه‌نجامێک که‌ گرنگترینیان بریتی بوو له‌وه‌ی که‌ ناکۆکی و ململانیی توند و قوولی سیاسی و هه‌روه‌ها گه‌رفته‌ سه‌ربازییه‌کان

زانایاره‌کانی توێژینه‌وه‌

به‌رواری توێژینه‌وه‌:

وه‌رگرتن: ٢٠٢١/٢/٢٥

په‌سه‌ندکردن: ٢٠٢١/٣/٣٠

بلاو کردنه‌وه‌: به‌هاری ٢٠٢١

وو‌شه‌ سه‌ره‌کییه‌کان

Political Security, Military Security, Barry Barzan, Kurdistan Region, ISIS

Doi:

10.25212/lfu.qzj.6.2.12

کاربگه‌ری نه‌رێیان له‌سه‌ر ئاسایشی هه‌رێمی کوردستان هه‌یه. ته‌نانه‌ت له‌ ئاستی دهره‌کیش هه‌ره‌شه و مملانی ئێران و ئه‌مریکا له‌لایه‌ک و مه‌ترسییه سه‌ربازیه‌کانی ئێران و تورکیا بۆسه‌ر هه‌رێمی کوردستان له‌لایه‌کی تره‌وه، ئاسایشی هه‌رێمی کوردستان ده‌خه‌نه ژێر هه‌ره‌شه‌وه.

پێشه‌کی

باری بۆزان¹ (Buzan, 1991: 433) له قوتابخانه‌ی کۆپنهاگن پینچ بواری ئاسایشی سه‌ربازی، کۆمه‌لگه‌یی، سیاسی، ئابووری و ژینگه‌یی وه‌کوو ره‌هه‌نده‌کانی ئاسایشی نه‌ته‌وه‌یی ده‌ناسینیت و به‌م پێیه‌ش خۆیندنه‌وه بۆ ئاسایشی نه‌ته‌وه‌یی ده‌کات. هه‌رێمی کوردستان-عیراق، هه‌رچه‌نده خاوه‌ن سه‌روه‌ری و ده‌وله‌تی سه‌ربه‌خۆ نییه، به‌لام وه‌کوو کیانیکی ده‌ستووری و سیاسی، خاوه‌ن سیسته‌میکی فره‌حیزبیه که مملانییه‌کی توندی حیزبی تیایدا ده‌بینریت و به‌م پێیه به‌رده‌وام له‌رووی سیاسیه‌وه حکومه‌ت له‌ژێر گوشاری لایه‌نه سیاسیه‌کان له‌لایه‌ک و جه‌ماوهر ده‌بیته‌وه له‌هه‌مانکاتیشدا هه‌رێمی کوردستان هێزی ئاسایشی-سه‌ربازی به‌تایبه‌تی پێشمه‌رگه هه‌یه. به‌لام له‌ ئاستی ناوخۆیی و دهره‌کیدا رووبه‌رووی چه‌ندین ئالنگاری و هه‌ره‌شه‌ی ئاسایشی بۆته‌وه. بۆیه باری بۆزان ده‌توانیت به‌ تیشک خسته‌سه‌ر ئه‌م بوار و ره‌هه‌نده ئاسایشیه‌یه چوارچۆیه‌کی وردی تیۆریمان پێشکesh بکات بۆ خۆیندنه‌وه هه‌له‌سه‌نگاندین پرسه ئاسایشیه‌یه‌کانی هه‌رێمی کوردستان له‌ چوارچۆیه‌ی پرسه ئاسایشیه‌یه‌کانی سه‌ربازی و سیاسی هه‌رێمی کوردستان-عیراق. به‌تایبه‌تی که له‌ ئێستادا له‌ ئاستی ناوخۆیی له‌رووی سیاسیه‌وه ناکۆکی و مملانیی توندی سیاسی هه‌ره‌شه له‌ ره‌وايه‌تی و ئاسایشی سیاسی هه‌رێمی کوردستان ده‌کات و له‌لایه‌کی تریشه‌وه ناکۆکی هه‌رێمی کوردستان له‌گه‌ل به‌غدا گرت و ئالنگاری بۆ حکومه‌تی هه‌رێمی کوردستان دروستکردوه. جگه له‌مانه‌ش داعش و گروپه توندروه‌وه‌کان له‌ ئاستی ناوخۆیی و دهره‌کی له‌لایه‌ک و نه‌بوونی هێزێکی پێشمه‌رگه‌ی یه‌کگرتوو و

¹ - **Barry Gordon Buzan** (born 28 April 1946) is Emeritus Professor of International Relations at the London School of Economics and honorary professor at the University of Copenhagen and Jilin University. Until 2012 he was Montague Burton Professor of International Relations at the LSE. Buzan sketched the Regional Security Complex Theory and is therefore together with Ole Wæver a central figure of the Copenhagen School.

بوونی هیزی حزبی هه‌پشه‌یه‌کی ئاسایشی سه‌ربازییه‌ بۆسه‌ر ئاسایشی هه‌ریمی کوردستان. هه‌روه‌ها ململانی ئیران و ئەمریکا له‌ عێراق و له‌ ئاستی دهره‌کیش به‌ هۆی سیاسه‌تی ئیران و تورکیاوه، هه‌ریمی کوردستان رووبه‌رووی هه‌پشه‌ بۆته‌وه و ئەمه‌ش کاریگه‌ری له‌سه‌ر کۆی بوار و ره‌هه‌نده‌کانی تری ئاسایشی داناوه.

گرنگی ئەم توێژینه‌وه‌ ئه‌وه‌یه‌ که به‌ خوێندنه‌وه‌ی پرسه‌ ئاسایشیه‌کان له‌ چوارچۆیه‌ی روانگه‌ی تیۆریی باری بۆزان، ئەم توێژینه‌وه‌یه‌ هه‌ولده‌دات که ته‌نها له‌ یه‌ک ره‌هه‌ند که ئه‌ویش بواری سه‌ربازییه‌ خوێندنه‌وه‌ بۆ ئاسایشی هه‌ریمی کوردستان نه‌کات، که تیۆرییه‌ نه‌ریتییه‌کانی ئاسایشی زیاتر پێداگری و جه‌ختی له‌سه‌ر ده‌که‌نه‌وه‌. به‌لکوه‌ هه‌ولده‌دات به‌ که‌لکوه‌رگرتن له‌ پێنج ره‌هه‌ندی ئاسایشی که له‌لایهن باری بۆزانه‌وه‌ خراونه‌ته‌روو، پرسه‌ ئاسایشیه‌کانی سیاسی و ئاسایشی سه‌ربازی کوردستان تاوتوێ بکات. به‌م پێیه‌ش ئەم توێژینه‌وه‌یه‌ روانگه‌یه‌کی به‌رفراوانتر و فره‌ره‌هه‌ندتر له‌ پرس و بابته‌ ئاسایشیه‌کانی هه‌ریمی کوردستان ده‌خاته‌روو. ئامانجی ئەم توێژینه‌وه‌ ئه‌وه‌یه‌ که به‌ خسته‌نه‌رووی روانگه‌ی باری بۆزان بۆ ئاسایشی سیاسی و ئاسایشی سه‌ربازی پرسه‌ ئاسایشیه‌کانی هه‌ریمی کوردستان له‌بواری سیاسی و سه‌ربازی تاوتوێ بکات و بیانخاته‌روو و پاشان هه‌سه‌نگاندنیان بۆ بکات. پرسپاری سه‌ره‌کی ئه‌وه‌یه‌ که روانگه‌ی باری بۆزان پرسه‌ سه‌ره‌کییه‌کانی ئاسایشی سیاسی و ئاسایشی سه‌ربازی هه‌ریمی کوردستان کامانه‌ن؟ پرسپاره‌ لاوه‌کییه‌کانیش بریتین: مه‌ترسی و هه‌پشه‌ ئاسایشیه‌کانی هه‌ریمی کوردستان کامانه‌ن؟ پرسه‌ سیاسی و سه‌ربازییه‌کانی هه‌ریمی کوردستان چ کاریگه‌رییه‌کیان له‌سه‌ر یه‌کتری و پاشان ئاسایشی هه‌ریمی کوردستان-عێراق هه‌یه‌؟

میتۆدی ئەم توێژینه‌وه‌ سوود له‌ رێبازی "شیکاری ناوه‌رۆک" وهرده‌گرێت و بۆ کۆکردنه‌وه‌ی زانیارییه‌کانیش سوود له‌ سه‌رچاوه‌کانی قوتابخانه‌ و ئینته‌رنێت وهرده‌گرێت. جگه‌ له‌مانه‌ش هه‌ولده‌راوه‌ سوود له‌ بنه‌ماکانی قوتابخانه‌ی کۆپنهاگن به‌گشتی و باری بۆزان به‌تایبه‌تی وهره‌گیرێت. له‌ روانگه‌ی بۆزان، پرس و سێکته‌ره‌ ئاسایشیه‌کان بۆسه‌ر پێنج بوار و ره‌هه‌ندی "سیاسی و سه‌ربازی و کۆمه‌لگه‌یی و ئابووری و ژینگه‌یی"، دابه‌شده‌کریێت. گریمانه‌ی توێژینه‌وه‌ش ئه‌وه‌یه‌ که به‌پێی بوار و ره‌هه‌نده‌کانی ئاسایشی له‌ روانگه‌ی باری بۆزانه‌وه‌، ده‌توانین پرسه‌ ئاسایشیه‌کانی سه‌ربازی و سیاسی هه‌ریمی کوردستان ده‌ستنیشان بکه‌ین، به‌م پێیه‌ له‌ ئاستی ناوخۆیی ململانی توندی سیاسی و بوونی

هیزی چه‌کداری حزبی و له ئاستی دهره‌کیشدا هه‌ره‌شه‌کانی داعش و گروپه‌ تیرۆریستییه‌کان و پاشان مه‌ترسییه‌ سه‌ربازییه‌کانی تورکیا و ئێران له‌پال ناکۆکی سیاسی هه‌ریمی کوردستان و به‌غدا کاریگه‌ری قوولی له‌سه‌ر ئاسایشی هه‌ریمی کوردستان به‌گشتی و ئاسایشی سیاسی و سه‌ربازی به‌تایبه‌تی داناوه‌.

١- چوارچێوه‌ی تیۆری توێژینه‌وه‌

باری بۆزان له‌ نووسینیکیدا به‌ ناوینیشانی "نموونه و شیوازه‌کانی نویی ئاسایشی جیهانی له‌ سه‌ده‌ی بیست و یه‌که‌مدا" ئه‌وه‌ ده‌خاته‌پوو که پینچ بوار (five sectors) یاخود پرسى ئاسایشی به‌پیی گۆرانکارییه‌کان له‌ ناوه‌ند (center) کاریگه‌ری له‌سه‌ر په‌راویز (periphery) داده‌نین. ئه‌م پینچ بوار و پرسه‌ش بریتین له‌ بوار و پرسه‌ سیاسییه‌کان، سه‌ربازییه‌کان، ئابوورییه‌کان، کۆمه‌لگه‌یه‌یه‌کان و ژینگه‌یه‌یه‌کان. بۆزان پێیوايه که ئه‌م پینچ بوار و پرسه‌ به‌جیا له‌یه‌کتري کار ناکهن، به‌لکوو هه‌ر کامه‌یان کیشه و هه‌ره‌شه‌یه‌کی ئاسایشی ده‌که‌نه ناوه‌ندی گرنگیپیدان و رێشویین و ئه‌وله‌وییه‌ته‌کان ده‌ستنیشان ده‌کهن، به‌لام له‌ کۆتاییدا هه‌موویان پێکه‌وه له‌ تۆپیکی پێکه‌وه گریدراو په‌یوه‌ندیان پێکه‌وه هه‌یه (Buzan, 1991: 433). به‌م پێیه‌ش چیت ئاسایش ته‌نها بواى سه‌ربازی نییه، به‌لکوو ره‌هه‌ند و بواى و سیکته‌ره‌کانی تریش کاریگه‌ریان له‌سه‌ر ئاسایشی سه‌ربازی و به‌پێچه‌وانه‌وه هه‌یه.

١-١- ئاستی شیکردنه‌وه‌ی ئاسایش ته‌نها جیهانی نییه، به‌لکوو هه‌ریمایه‌تی و ناوچه‌یه‌یه

له‌م روانگه‌یه‌وه باری بۆزان بۆ یه‌که‌م جار له‌ سالی ١٩٨٣دا، "تیۆری ئاسایشی هه‌ریمایه‌تی کلاسیک"ی له‌ کتێبه‌که‌ی "خه‌لک، ده‌وله‌تان، ترس"ی خسته‌روو (Buzan, 1983: 115). به‌لام له‌ سالی ١٩٩١ و له‌ پێداچوونه‌وه‌ی نوێ هه‌مان کتێبدا به‌ هۆی گۆرانکارییه‌کانی پاش کۆتاییهاتنی جه‌نگی سارد و رووخانی یه‌کیتی سۆڤیه‌ت تیۆری "کۆمه‌له‌ی ئاسایشی هه‌ریمایه‌تی" (Regional Security Complex) له‌جیگه‌ی دانا بۆ ئه‌وه‌ی خویندنه‌وه‌یه‌کی باشت‌ر بۆ پرس و گۆرانکارییه‌کانی ئاسایشی له‌ ئاستی شیکردنه‌وه‌ی هه‌ریمایه‌تی پێشکه‌ش بکات. چونکه له‌ روانگه‌ی قوتابخانه‌ی "کۆپنهاگن" هه‌وه قوتابخانه‌ ریاالیستییه‌کان به‌هۆی گرنگیپیدان به‌ هیزی ده‌وله‌ت وه‌کوو تاکه سه‌رچاوه‌ی ئاسایش و گرنگیپیدانی قوتابخانه‌ سه‌روو نه‌ته‌وه‌یی یاخود جیهانگه‌راکان به‌ سیسته‌می نیوده‌وله‌تی وه‌کوو تاکه سه‌رچاوه‌ی ئاسایش، هاوکێشه ئاسایشیه‌یه‌کان له‌ ئاستی هه‌ریمایه‌تی یاخود ناوچه‌یی پشتگوێیان خستبوو و فه‌رامۆشیان کردبوو. به‌م پێیه، له‌ روانگه‌ی ئه‌م قوتابخانه‌یه بۆ تیگه‌شتن له‌ ئاسایشی ده‌وله‌تان له‌

هه‌رێم و ناوچه‌یه‌کی تایبته‌ی پێویسته‌ گرنگی به‌ پێکهاته‌ی ئاسایشی ئه‌و ناوچه‌یه‌ و پرسه‌ ئاسایشیه‌ تایبته‌کانیان بده‌ین. له‌م روانگه‌یه‌وه‌ ئاستی هه‌رێمایه‌تی ئاسایش له‌ژێر کاریگه‌ری ئه‌کته‌ر و فاکته‌ره‌ ئاسایشیه‌کانی سه‌روو و خوارووی خۆیه‌تی (Buzan, 2007: 190). هه‌ر له‌م چوارچۆیه‌دا "بۆزان و وه‌یفه‌ر" پێنج جۆری کۆمه‌له‌ی ئاسایشی هه‌رێمایه‌تی ده‌خه‌نه‌روو (Buzan & Waever: 2003)؛

١- کۆمه‌له‌ی ئاسایشی ستانده‌رد، که‌ له‌لایهن هێزه‌ هه‌رێمیه‌کان دروست ده‌کریته‌ و له‌وانه‌یه‌ تاکجه‌مه‌سه‌ر و دوو جه‌مه‌سه‌ر و فره‌ جه‌مه‌سه‌ر بێت.

٢- کۆمه‌له‌ی ئاسایشی هه‌رێمایه‌تی ناوه‌ندی، که‌ له‌رێگه‌ و به‌ ئاماده‌یی زله‌یزه‌کان یاخود هێزه‌ گه‌وره‌کان یاخود دامه‌زراوه‌ ئاسایشیه‌کان پێکده‌هێندریته‌.

٣- کۆمه‌له‌ی ئاسایشی هێزه‌ی گه‌وره‌، که‌ له‌ په‌یوه‌ندی له‌گه‌ڵ زیاتر له‌ جه‌مه‌سه‌رێک له‌ ئاستی جیهانی یاخود هێزێکی گه‌وره‌ پێکدێت.

٤- کۆمه‌له‌ گه‌وره‌کان، که‌ زیاتر له‌ چهند هێزێکی گه‌وره‌ی جیهانی تێدایه‌ و لێره‌دا ئاستی سه‌روو هه‌رێمایه‌تی جیهانی ئاستی هه‌رێمایه‌تی ده‌گرێته‌وه‌.

٥- نه‌بوونی کۆمه‌له‌ی ئاسایشی هه‌رێمایه‌تییه‌، به‌م واتایه‌ که‌ ناوچه‌یه‌ک به‌بێ بوونی کۆمه‌له‌ی ئاسایشی بوونی هه‌یه‌.

ئهم چوارچۆیه‌ تێۆرییه‌ی باری بۆزان یارمه‌تیمان ده‌دات که‌ باشت‌ر هه‌ر شه‌ و مه‌ترسییه‌ ئاسایشی ده‌ره‌کییه‌کان به‌تایبه‌تی بواری سه‌ربازی و سیاسی بخوێندریته‌وه‌.

٢-١- ئاسایشی سه‌ربازی

بۆزان پێیوایه‌ که‌ ئه‌و مه‌ترسییه‌ی که‌ به‌ ئاشکرا ده‌توانیت چهن‌دین هه‌ر شه‌ له‌ ئاستی جۆراوجۆر بۆ ده‌وله‌ت دروست بکات و بیه‌ته‌ هۆکاری گوشار، نیگه‌رانی و دله‌راوکیی ئاسایشی بریتیه‌ له‌ مه‌ترسییه‌ سه‌ربازیه‌کان که‌ کاریگه‌ری له‌سه‌ر هه‌موو به‌شه‌کانی ده‌وله‌ت داده‌نێت و وا ده‌کات که‌ کاریگه‌ری نه‌رێنی له‌سه‌ر ئه‌ره‌که‌کان ده‌وله‌ت هه‌بێت که‌ گرنگترینیان بریتیه‌ له‌ پاراستنی هاوڵاتیانی خۆی، هه‌روه‌ها کاریگه‌ری زۆر نه‌رێنی له‌سه‌ر ئاستی به‌رژه‌وه‌ندییه‌کانی تاک و کۆمه‌لایه‌تیش داده‌نێت (Buzan, 2007: 119). ئاست و ئامانه‌جانه‌ی (level and objectives) هه‌ر شه‌ سه‌ربازیه‌کان گرنگی تایبته‌یان هه‌یه‌، چونکه‌ له‌رێگه‌ی به‌کارهێنانی هێزه‌وه‌ن، هه‌ر بۆیه‌ له‌ چوارچۆیه‌ی ئاسایشدا

پۆلین ده‌کرین. بۆزان پێیوايه که ئهرکی سه‌ره‌کی ده‌وله‌ت به‌رپوه‌بردن و پاراستنی ناشتی و یه‌که‌پارچه‌یی وڵات و جیبه‌جیکردنی یاسا و پارێزگاری له سه‌روه‌ری و مانه‌وه‌ی ده‌وله‌ت له‌هه‌مبه‌ر رێکخراوه‌ تاوانکاریه‌کان و گروپه‌ تیرۆریستی و جیاییخواز و چه‌کداره‌ ناوخۆیی و دهره‌کییه‌کانه‌ له‌ رێگه‌ی به‌کارهێنانی هێزه‌وه‌، ئه‌مه‌ش بانه‌مای ئاسایشی سه‌ربازییه‌. هه‌روه‌ها ئه‌جێندای ئاسایشی سه‌ربازی پێداگری له‌سه‌ر رۆلی ده‌وله‌ت ده‌کاته‌وه‌ وه‌کوو سه‌رچاوه‌ی ئاسایشی، به‌لام ریزه‌به‌ری ئه‌م بارودۆخه‌ کاتێکه‌ که له‌وانه‌یه‌ خودی ده‌وله‌ت شکست بێنێت له‌ دابینکردنی ئاسایش یان ئه‌وه‌ی که نه‌توانێت ره‌وايه‌تی خۆی جێگیر بکات (Buzan & Wæver, 1998: Pp: 49- 51). جێگه‌ی ئاماژه‌یه‌ که بۆزان پێیوايه که سه‌رچاوه‌ی ئاسایش له‌ بوا‌ری سه‌ربازی ده‌وله‌ته‌ و فاکته‌ری تریش وه‌کوو جووگرافیا و میژوو‌یی و سیاسی کاریگه‌ری له‌سه‌ر ئاسایشی سه‌ربازی هه‌یه‌. به‌م واتایه‌ که بۆ نموونه‌ کاتیک ده‌سه‌لاتی سیاسی نه‌می‌نێت کاریگه‌ری له‌سه‌ر ئاسایشی سه‌ربازی داده‌نێت.

٣-١- ئاسایشی سیاسی

به‌ برۆای باری بۆزان هه‌رچه‌نده‌ هه‌ره‌شه‌ و مه‌ترسییه‌ سیاسیه‌کان هه‌میشه‌ بۆ ده‌وله‌ت جێگه‌ی ده‌راوکی و نیگه‌رانین، به‌لام ده‌ستنی‌شانکردن و ناسینه‌وه‌یان به‌به‌راورد له‌گه‌ڵ هه‌ره‌شه‌ و مه‌ترسییه‌ سه‌ربازییه‌کان زۆر ئه‌سته‌مه‌. به‌و پێیه‌ی که خودی ده‌وله‌ت وه‌کوو کیان و دامه‌زراره‌یه‌کی سیاسی (political entity) وایه‌، هه‌ره‌شه‌ سیاسیه‌کان به‌ ئامانجی لاوازکردنی ئه‌م کیانه‌ وه‌کوو هه‌ره‌شه‌یه‌کی سه‌ربازی مه‌ترسیداره‌. ئه‌م هه‌ره‌شه‌یه‌ ده‌توانێت له‌رێگه‌ یاخود به‌شپۆه‌ی رکابه‌رایه‌تی ئایدیۆلۆژیاییه‌کان، یاخود هه‌ره‌شه‌ له‌ خودی نه‌ته‌وه‌ بێت. له‌م نیوه‌نده‌دا زۆر گرنگه‌ که جیاوازی له‌نیوان ئه‌و هه‌ره‌شه‌ سیاسیه‌یه‌ که به‌مه‌به‌ست و به‌ ئامانج له‌گه‌ڵ ئه‌و هه‌ره‌شه‌ سیاسیه‌یه‌ که به‌هۆی هه‌ولدان بۆ دۆزینه‌وه‌ی جێگه‌یه‌کان (alternatives) ی سیسته‌می سیاسی کاریگه‌ری له‌سه‌ر ره‌وايه‌تی سیسته‌م ده‌بێت، بکه‌ین. (Buzan, 2007: 120) به‌ برۆای بۆزان و هاوکاره‌کانی ئاسایشی سیاسی له‌نیوان ئاسایشی سه‌ربازی و ئاسایشی کۆمه‌لگه‌یه‌دا له‌ ژێر گوشار دایه‌، چونکه‌ هه‌موو رێشوبێن و سیاسه‌ته‌کان تایبه‌تن به‌م بوار و ره‌هه‌نده‌ی ئاسایش. ته‌نانه‌ت هه‌موو بوار و ره‌هه‌نده‌کانی تری ئاسایش وکوو ژینگه‌یی و ئابووری و کۆمه‌لگه‌یی و سه‌ربازی له‌لایهن ئه‌م به‌شه‌وه‌ سیاسه‌تیار بۆ داده‌ندری‌ت و پیکه‌وه‌ گرێدراون. چونکه‌ کاتیک هه‌ره‌شه‌ و مه‌ترسییه‌ک بۆسه‌ر سه‌قامگیری سیاسی

ده‌وله‌تیک دروست ده‌بێت ئه‌وه ئه‌م مه‌ترسییه هه‌ره‌شه‌یه بۆ ئاسایشی ناسنامه یاخود کۆمه‌لگه‌یی. به‌شیوه‌یه‌کی گشتی هه‌ره‌شه سیاسییه‌کان تایبه‌تن به "پێدان یاخود لێسه‌ندنه‌وه‌ی به‌فه‌رمی ناساندن (giving or denying recognition)", "پشتیوانی و پالپشتی (support)", "ره‌وایه‌تی" (legitimacy) به‌م پێیه ئاسایشی سیاسی هه‌موو ئه‌و پرس و بابته و هه‌ره‌شانه‌ی سه‌ر سیسته‌م و پیکهاته‌ی سیاسی، پرۆسه‌ی سیاسی و دامه‌زراره‌کانی ده‌وله‌ت و حوکمرانی (structures, processes or institutions) ده‌گرێته‌وه. به‌م پێیه هه‌ره‌شه له‌سه‌ر ره‌وایه‌تی ناوخۆیی و ده‌ره‌کی ده‌وله‌تان گه‌وره‌ترین هه‌ره‌شه‌یه له ئاسایشی سیاسی. (Buzan, Wæver & de Wilde, 1998: 141) له روانگه‌یه‌کی تره‌وه ده‌توانین ب‌بین، ئاسایشی سیاسی په‌یوه‌ندی به ئاستی به‌شداری سیاسی، ره‌وایه‌تی و په‌زنامه‌ندی هاو‌لاتیان له ده‌سه‌لات و بوونی دامه‌زراره مه‌ده‌نیه‌کانه‌وه هه‌یه وه‌کوو؛ پارتیه سیاسییه‌کان. له ئاسایشی سیاسیدا پێداگری له‌سه‌ر سه‌قامگیری و جێگیربوونی دامه‌زراره‌یی ده‌کرێت، بوونی کێشه و گرتی ناوخۆیی له‌پال بوونی هه‌ره‌شه‌ی ده‌ره‌کی نا‌اسایشی سیاسی دروست ده‌کات. هه‌روه‌ها ئاسایشی سیاسی له ئاستی ناوخۆیی په‌یوه‌ندی به توانای سیسته‌م بۆ و‌لامدانه‌وه‌ی داواکارییه‌کان و هه‌روه‌ها ره‌وایه‌تییه‌وه هه‌یه. به‌م پێیه‌ش هه‌موو ئه‌و بابته و کێشه و پرسانه‌ی که په‌یوه‌ندیان به ناسه‌قامگیری سیاسی و به‌شداری نه‌کردنی هاو‌لاتیان و نه‌بوونی ره‌وایه‌تییه‌وه هه‌یه کاریگه‌ری له‌سه‌ر ئاسایشی سیاسی هه‌یه و به‌گشتی کۆی رژیمی سیاسی و سیسته‌می سیاسی ده‌خاته مه‌ترسیه‌وه (عباس زاده و کرمی، ٢٠١١).

٢- ئاسایشی سه‌ربازی هه‌ریمی کوردستان

٢-١- تیرۆر: داعش و گروه تیرۆریستییه‌کان

له هه‌ریمی کوردستان یاسای به‌رنگاربوونه‌وه‌ی تیرۆر و چه‌ندین دامه‌زراره بۆ به‌رنگاربوونه‌وه‌یان هه‌یه. له‌کاتی به‌شداریکردنی له‌کۆبوونه‌وه‌ی نه‌ته‌وه یه‌کگرتوو‌ه‌کان که تایبه‌ت بوو به رێککه‌وتنه‌نامه‌ی پاراستنی هه‌موو که‌سه‌کان له شوێن‌بزرکردنی زۆره‌ملی، رێکخه‌ری راسپارده نیوده‌وله‌تییه‌کانی حکومه‌تی هه‌ریمی کوردستان رایگه‌یاندا: "سالی 2020 ژماره‌ی ئه‌و که‌سانه‌ی به‌تۆمه‌تی تیرۆر له‌لای داموده‌زگا ئه‌منیه‌یه‌کانی هه‌ریمی کوردستان 461 که‌سه که 335 که‌سیان عێراقی و 18 یان بیانیان."

رێکخه‌ری راسپارده نیوده‌وله‌تییه‌کان ئاماژه‌ی به‌وه داوه، 398 که‌س له ده‌ستگیرکراوه‌کان دادگایی کراون، سزایان بۆ ده‌رچوووه و 48 گومانلێکراویش له‌به‌ر نه‌بوونی به‌لگه ئازاد کراون. (ژیباری، ٢٠٢٠).

هێرشه‌کانی داعش له ٩ی حوزه‌یرانی ٢٠١٤ هه‌و به‌ بۆ سه‌ر موصل و ناوچه سونه‌کانی تری عێراق و پێشپه‌وه‌یه‌ چاوه‌پوانه‌ کراوه‌کانی ئه‌م رێکخراوه له‌ ماوه‌یه‌کی که‌می ١٥ رۆژه‌دا (١-١٥ی ئابی ٢٠١٤) به‌ره‌و ناوچه‌کانی هه‌رێمی کوردستان و نزیک‌بوونه‌وه‌یان له هه‌رێمی کوردستان به‌ دووری ته‌نها ٤٠ کیلۆمه‌تر له رێکه‌وتی ٦-٨-٢٠١٤، گۆرانکاری گه‌وره‌ی به‌دوای خۆیدا هێنا و وه‌کوو گه‌وره‌ترین هه‌ره‌شه‌ی ئاسایشی بۆ سه‌ر هه‌رێمی کوردستان ده‌رکه‌وت (مارینا کارۆنتیکا، ٢٠١٨: ١٣). ته‌ناه‌ت داعش وه‌ک رێکخراویکی تیرۆریستی هه‌ر له سه‌ره‌تای په‌لاماره‌کانیان بۆ سه‌ر ناوچه کوردستانییه‌کان و هێزه‌کانی پێشمه‌رگه، جگه له رووی چه‌کداری و شه‌پکردن له‌گه‌ڵ پێشمه‌رگه‌دا، به‌ مه‌به‌ستی ره‌واهیه‌تیدان به‌ شه‌هیدکردنی پێشمه‌رگه له‌ چوارچۆیه‌ی چه‌مکی ته‌کفیر و سه‌ربڕینیان چه‌ندین به‌لگه‌ی شه‌رعییان هێناوه‌ته‌وه، که هه‌لقوڵای روانگه‌یه‌کی مه‌ترسیداری خۆینده‌وه‌ی ئایینییه و وابه‌سته‌یه به‌ شکستی سه‌ربازی ئه‌م رێکخراوه له‌به‌رده‌م هێزی پێشمه‌رگه‌دا (به‌روانه: مه‌لا ته‌ها، ٢٠١٧).

تاوه‌کوو ئێستا له‌هه‌رێمی کوردستان چه‌ندین گروپی تیرۆریستی و شانه‌ی نووستووی تیرۆر ده‌ستگیرکراون و پلانی تیرۆریستی پوچه‌لکراونه‌ته‌وه. ئه‌م هه‌رشه ئاسایشیه به‌ ئاستیک مه‌ترسیدار بوو که له شه‌پی داعشدا ١٧٥٥ پێشمه‌رگه شه‌هید بوون و ١٠ هه‌زار پێشمه‌رگه‌ی دیکه‌ش بریندار و که‌مه‌ندام بوون (به‌روانه: وه‌زاره‌تی کاروباری شه‌هیدان، ٢٠٢١). سه‌رکه‌وتنی هه‌رێمی کوردستان له‌به‌رامبه‌ر تیرۆر له‌لایه‌ک به‌هۆی خۆراگری کۆمه‌لگای کوردستان و له‌لایه‌کی تریشه‌وه له‌ رێگای هه‌ماهه‌نگی و هاوکاری به‌هێز له‌ نیوان هاوڵاتیان و دامه‌زراوه‌کانی ئاسایش و هێزه‌کانی ناوخۆ ده‌سته‌به‌ر کراوه. هه‌رچه‌نده بۆ رێگه‌گرتن له سه‌ره‌له‌دانه‌وه‌ی تیرۆر سیاسه‌ت و به‌رنامه‌ی ئه‌ڕینی حکومه‌ت بۆ به‌ره‌وه‌پێش بردنی دادپه‌روه‌ری و مافه‌کانی مرۆڤ و پێکه‌وه‌ژبانی ئاشتیانه‌ گرنگییه‌کی ژبانی هه‌یه، به‌لام ئه‌وه‌ی که جیگه‌ی هه‌له‌سته‌له‌سه‌رکردنه ئه‌وه‌یه که بیروبه‌روای زۆرینه‌ی تاک و پێکهاته کوردستانیان له‌گه‌ڵ تیرپوانین و به‌رنامه‌ی توندپه‌وه‌ی و تیرۆستان یه‌ک ناگرێته‌وه به‌لکو مه‌ترسین بۆ سه‌ر به‌رنامه و ئایدیۆلۆژی تیرۆر و بیر توندپه‌وه‌ی گروپه تیرۆریستی و توندپه‌وه‌کان. (به‌روانه: سنجاری، ٢٠١٨). سه‌ره‌رای هه‌موو ئه‌و خاله به‌هێزانه، به‌لام چه‌ک و ته‌کنیکی نوێ تیرۆریستان

کیلۆمه‌تر هینایه نیو سنووری ههریمی کوردستان. له راگه‌ییندرایکدا وه‌زاره‌تی به‌رگری تورکیا رایگه‌یاند: "هه‌لمه‌تی گه‌پان و پشکنین له‌چوارچێوه‌ی ئۆپه‌راسیۆنی چرنووک پلنگ له‌ هه‌فتانینی باکووری عێراق، که‌ رۆژی 16ی حوزه‌ییرانی 2020 ده‌ستیپێک‌کردبوو، به‌ سه‌رکه‌وتوویی کۆتاییهات. هێزه‌کانی کۆماندۆمان چوونه نیو هه‌موو په‌ناگه، هه‌شارگه و ئه‌شکه‌وته‌کانی ناوچه‌که و بنه‌وانی تیرۆریان ته‌خت‌کرد" (کۆسار عوسمان، ٢٠٢٠). جیگه‌ی ئاماژه‌یه که‌ راگرتنی ئۆپه‌راسیۆنی چنگی پلنگ رۆژیک دوای سه‌ردانه‌که‌ی نیچیرقان بارزانی، سه‌رۆکی ههریمی کوردستان هات بۆ ئه‌نقه‌ره که‌ له‌گه‌ڵ ره‌جه‌ب ته‌یب ئه‌ردۆغان سه‌رۆک‌کۆماری تورکیا و مه‌لود چاوش‌ئۆغلو، وه‌زیری دهره‌وه‌ی تورکیا کۆبووه‌وه. (گه‌یلان عه‌باس، ٢٠٢٠). ههر له‌م چوارچێوه‌یه‌دا، له‌ رێکه‌وتی ٩-٩-٢٠٢٠، به‌ سه‌ره‌په‌رشتی هه‌ریه‌ک له‌ ره‌جه‌ب ته‌یب ئه‌ردۆغان، سه‌رۆک‌ کۆماری تورکیا و هه‌سهن روحانی، سه‌رۆک‌ کۆماری ئێران، تورکیا و ئێران به‌شیوه‌ی قیدیۆکۆنفرانس کۆبوونه‌وه. به‌گۆیره‌ی راگه‌یاندرای کۆتایی کۆبوونه‌وه‌که، گه‌توگۆیان له‌باره‌ی په‌یوه‌ندییه‌کانی هه‌ردوولا و دوا‌یین گه‌شه‌سەندنه ئه‌منی و سیاسیه‌کانی ناوچه‌که‌ کردووه. ئاماژه‌ به‌وه‌شکراوه، بوونی په‌که‌که‌یان له‌ ناوچه‌ سنووریه‌کان تاوتوێ‌کردووه و بریارباند‌اوه به‌ هاوبه‌شی ئۆپه‌راسیۆنیک له‌ ناوچه‌ سنووریه‌کان ده‌ست بێبکەن، بۆ به‌ ئامانج‌گرتنی په‌که‌که‌ و پ‌ژاک و گرووپه‌کانی دیکه‌ی سه‌ر به‌ په‌که‌که‌ (مال‌په‌ری: K24، September 9 2020).

سه‌باره‌ت به‌ ئۆپه‌راسیۆنه‌ سه‌ربازیه‌کانی تورکیا له‌نیو خاکی ههریمی کوردستان، که‌ ناوبه‌ناو تورکیا ئه‌نجامیان ده‌دات به‌ بیانووی راودوونانی چه‌کدارانی پارتی کرێکارانی کوردستان - په‌که‌که، گۆته‌بیژی وه‌زاره‌تی دهره‌وه‌ی عێراق "ئه‌حمه‌د ئه‌له‌سه‌حاف" ده‌لێت: "سه‌روه‌ری عێراق یه‌که‌ به‌ ههریمی کوردستان‌یشه‌وه. ناوچه‌ی حاجی ئۆمه‌ران و ناوچه‌کانی دیکه‌ بۆردوومان ده‌کری‌ن و ئه‌وه‌ش زیان له‌ ژێرخان و سامانی مرۆیی ده‌دات و ترس‌لای هاوولاتیانی ههریمی کوردستانی عێراق دروست ده‌کات و زیانی لێده‌که‌وێته‌وه. ههر بۆیه‌ کارێکی سه‌رکۆنه‌کراوه و ره‌ت ده‌کریته‌وه." ئه‌حمه‌د سه‌حاف ئه‌وه‌شی نه‌شارده‌وه که‌ ململانیی ههریمی نیوان ئه‌مریکا و ئێران و کێشه و ململانی ناوخییه‌کان دوو له‌و به‌ره‌نگارییه‌ سه‌ره‌کیانه‌ن که‌ رووبه‌رووی سیاسه‌تی دهره‌وه‌ی عێراق بوونه‌ته‌وه (ئه‌حمه‌د سه‌حاف، ٢٠٢١).

ئەمەش نیشان دەدات كە هەرئێمى كوردستان لە چەندین بوارەو لەرووى ئاسایشى سەربازییەو هەرفى هەیه و ناتوانیى لەرووى سەربازییەو ولامى ئەو هەرهەشە بباتەو. بۆ نموونە؛ ئەمىندارى گشتى وەزارەتى پێشمەرگە (جەبار یاوەر) لە رێكەوتى (28-06-2020) رایگەياندا: (جەبار یاوەر، ٢٠٢٠). پرسی بۆردوومانى سنوور لە 2007 هەو بەردەوامە تاوێكو ئێستا، واتە 13 ساله، بە بەردەوامى سنوور و ئاسمانى عێراق دەبەزێنرێت، تەنیا لە سەرەتای ئەمسالەو (٢٠٢٠) تاوێكو 30 ئایار، 137 جار بۆردوومان و تۆپبارانى ناوچە سنووریبەكان لەلایەن تورکیا و ئێران كراوە كە 135 جاریان هى تورکیا بوو و دوو جاریش هى ئێران بوو، ئەوێ تورکیا 85 جار لە ئاسمانەو بوو، 50 جار لە رێگەى تۆپهاوێژەكانەو بوو. تەنیا سوپای تورکیا نییه ئەم ماوێهە تۆپباران و بۆردوومانى سنوورەكانى هەرئێمى كوردستانى كردهیت، بەلكو سوپای پاسدارانى ئێرانیش لە دیوى سنوورەكانى نێوان باشوور و رۆژهەلاتى كوردستانەو تۆپباران دەكات. گوتهبیژى وەزارەتى پێشمەرگە "لیوا بابەكر فەقى" لەوبارەیهو لە رێكەوتى (27-06-2020) دەلێت: "ئێران هاوتەریب لەگەڵ ئەم ئۆپەرەسیۆنەى تورکیا، تۆپبارانى ناوچەكانى حاجى ئۆمەرەن و ناوچەى دەورووبەرى قەندیل دەكات". لەبارەى هاتنە پێشەوێ سوپای پاسدارانى گوتى "وێكو هیز، ئەوان هیزەكانیان پێشووتر لە زنجیرە چیاكانى قەندیل زیاتر لە 10 کیلۆمەتر هاوتوونەتە ناو خاكى هەرئێمى كوردستان و لەوێ بارەگای سەربازییان دامەزراندووه". ئەم مەترسییە سەربازیانە وایكردووه كە لە سەرەتای شەرى تورکیا و پەكەكە لەسەر خاكى هەرئێمى كوردستان، 519 گوند چۆلكراون، كە 363 گوندیان لە پارێزگای دهۆك، 118 گوند لە پارێزگای هەولێر و 40 گوندیش لە سنوورى پارێزگای سلێمانین (سەرباز سیامەند، ٢٠٢٠). بەم پێیه لە روانگەى بارى بۆزانەو مەترسییە سەربازییەكان دەتوانیت كاریگەرى لەسەر هەموو بوار و رەهەند و سێكتەرەكانى تری ئاسایشى هەرئێمى كوردستان هەبێت. ئەم مەترسیانە وایانكردووه كە لانیكەم لەسالى رابردو 24 هاوئیشتمانى گيانیان لەدەستداوه و لەنێواندا چوار مندال و دوو ژن هەن. تەنانهت بەپێى ئەو باوردۆخەى كە بەهۆى هێرشەكانى تورکیا و ئێران دروستبووه، جگە لەوێ كە گوندەكان وەكوو سەرچاوێ دابینكردنى ژيان بۆ دانیشتمانیان رۆلیان هەیه، لەرووى كشتوكاڵ و ئازەلدارى و گەشتوگوزار و رەخساندنى هەلى كار و تەنانهت ژینگەییەو زیان بەر هەرئێمى كوردستان كەوتوو. بۆیه هەموو سێكتەرەكانى تری ئاسایش بەهۆى لاوازی هەرئێمى كوردستان زیانمەند بوونە و كرۆكى

ئه‌و زیانانه‌ش گیانی هاو‌لاتیان هه‌ریمی کوردستانه. لێرده‌دا چونکه هه‌ریمی کوردستان ناتوانیته‌ی له‌رووی سه‌ربازی به‌ره‌نگار تورکیا و له‌رووی نه‌ته‌وه‌بیشه‌وه رووبه‌رووی په‌که‌که بیته‌وه، ئه‌وه له‌ روانگه‌ی بۆزان مه‌ترسی ئاسایشی له‌ بواری سه‌ربازی گه‌یشته‌وته لوتکه. چونکه ده‌وله‌ت ده‌بیته‌ بتوانیته‌ به‌ره‌نگاری هه‌ره‌شه سه‌ربازییه ناوخۆیی و دهره‌کییه‌کان بیته‌وه و ته‌نانه‌ت ئه‌مه به‌ ئهرکی بنچینه‌یی ده‌وله‌ت ده‌زانیه‌ته‌.

٣-٢- هیزی چه‌کداری حزبه‌کان

یه‌کێک له‌ گه‌وره‌ترین کێشه‌کانی هه‌ریمی کوردستان له‌رووی ئاسایشی سه‌ربازییه‌وه دابه‌شبوونی حزبی هیزی سه‌ربازی و ئه‌منیه‌که‌نه. ئه‌مه‌ش له‌ روانگه‌ی باری بۆزان و قوتابخانه‌ی کۆپه‌هاگن به‌ هه‌ره‌شه‌یه‌کی جدی له‌سه‌ر ئاسایشی سه‌ربازی هه‌ر و‌لاتیک دادندریته‌، چونکه نابیه‌ته‌ جگه‌ له‌ ده‌وله‌ت هیچ لایه‌نیک توانای به‌کاره‌ینانی هیزی سه‌ربازی هه‌بیته‌ و به‌پێچه‌وانه‌که‌ی هه‌ره‌شه له‌ مانه‌وه و ئاسایش و سه‌قامگیری ده‌وله‌ت و هاو‌لاتیان و کۆمه‌لگه‌ ده‌کات و ته‌نانه‌ت کاریگه‌ری نه‌رینی له‌سه‌ر هه‌موو بواری و که‌رته‌کانی تری ئاسایشی ده‌بیته‌. حکومه‌تی هه‌ریمی کوردستان له‌ سه‌ره‌تای دامه‌زراندنییه‌وه هیزی پێشمه‌رگه‌ی کوردستانی وه‌کوو سوپای نه‌شیمانی هه‌ریمی کوردستان پێناسه‌ کردووه و ته‌نانه‌ت له‌ ده‌ستووری عێراقیشدا دانی پێداناوه. هیزی پێشمه‌رگه‌ له‌ ماوه‌ی دامه‌زراندنیدا دوو پۆلی ته‌واو لێکجیاوازی گیراوه؛ هه‌م به‌رگریکاری نه‌شتمان بووه، هه‌میش به‌رگریکاری ئه‌م حزبه‌ یان ئه‌وه‌ی تریان. ژماره‌ پێکدادانی هیزی پێشمه‌رگه‌ی حزبه‌کان له‌ گه‌ل یه‌کتر، که‌متر نییه‌ له‌ ژماره‌ی پێکدادانی له‌ گه‌ل دوژمنی نه‌شتمان، بگه‌ر خۆیناویتریش بووه که‌ ترۆپکه‌که‌ی جه‌نگی ناوخۆ بوو (مه‌جید خلیل، ٢٠١٩). له‌لایه‌کی تره‌وه ئه‌وه‌ی که‌ هه‌ره‌شه‌یه‌کی راسته‌قینه‌ بووه له‌ بواری ئاسایشی سه‌ربازی هه‌ریمی کوردستان ئه‌وه‌ بووه که‌ له‌ وه‌ته‌ی پێکه‌ینانی یه‌که‌مین کابینه‌ی حکومه‌تی هه‌ریمه‌وه، دۆسیه‌ی پێشمه‌رگه‌ و هیزی ده‌کاتی ناوخۆ به‌ نادامه‌زراوه‌یی و ئارپێکه‌راوه‌یی ماونه‌ته‌وه. وه‌زاره‌تی پێشمه‌رگه‌ له‌ یه‌که‌مین کابینه‌ی حکومه‌تی هه‌ریمه‌وه دامه‌زراوه، ئاماچه‌ له‌ پێکه‌ینانی وه‌زاره‌ته‌که‌ رێکخستن، یه‌که‌ستن و به‌ نه‌شتمانیکردنی هیزی چه‌کداره‌کانی سه‌ر به‌ حزبه‌کان بوو؛ چونکه پێشمه‌رگه‌کانی حزبه‌کانی پارتی، یه‌کێتی، شیوعی، زه‌حمه‌تکێشان، سۆسیالیست، بزووته‌وه‌ی ئیسلامی و ئه‌وانی دیکه‌ که‌ له‌ شاخه‌وه بۆ شار دابه‌زیوون پێویست بوو له‌ چوارچێوه‌یه‌کی نێزامی و

دامه‌زراوه‌یی رێکبخری و ته‌نها فه‌رمان له‌ حکومه‌تی هه‌ریمی کوردستانه‌وه‌ وه‌ربگرن. به‌لام به‌ که‌متر له‌ دوو سالی ته‌مه‌نی حکومه‌تی هه‌ریم له‌ سالی ١٩٩٤، ژماره‌ی پێشمه‌رگه‌ بۆ سه‌رووی ٣٥ هه‌زار هه‌لکشا. ئێستا (٢٠٢١) به‌پێی تۆمارێ بايو‌مه‌تری ژماره‌ی هێزه‌ سه‌ربازیه‌کان بۆ ٢١٧ هه‌زار و ٩٧٩ پێشمه‌رگه‌ هه‌لکشاوه‌، جگه‌له‌ هێزه‌کانی ئاسایش و پۆلیس، به‌لام له‌پرووی چۆنايه‌تیه‌وه‌، که‌ خۆی له‌ به‌ دامه‌زراوه‌ییکردن و به‌ نیشتمانیکردنی هێزه‌ سه‌ربازیه‌کان ده‌بینێته‌وه‌، هێشتا چه‌کداره‌کان برپار له‌ حزب و کاره‌کته‌ره‌ بالاده‌سته‌کانی حزب وه‌رده‌گرن، ته‌نانه‌ت ده‌یان هه‌زار له‌و هێزانه‌ وه‌ک هێزی سه‌ر به‌ وه‌زاره‌تی پێشمه‌رگه‌یش تۆمار نه‌کراون، له‌ناویاندا یه‌که‌کانی ٧٠ و ٨٠ که‌ به‌پێی راگه‌یه‌نراو و لێدوانه‌کانی به‌رپرسانی پێشمه‌رگه‌، ژماره‌یان ١٢٠ هه‌زار پێشمه‌رگه‌یه‌ و راسته‌وخۆ فه‌رمان له‌ پارتی و یه‌کیته‌ی وه‌رده‌گرن. به‌م شیوه‌یه‌ ده‌بینین ژماره‌ی هێزه‌ چه‌کداره‌کانی دهره‌وه‌ی وه‌زاره‌تی پێشمه‌رگه‌ له‌ ژماره‌ی هێزه‌کانی پێشمه‌رگه‌ی سه‌ربه‌ وه‌زاره‌ته‌که‌ زیاترن و ته‌نانه‌ت قورساییه‌کی بێ‌پێنه‌شی له‌سه‌ر بودجه‌ی گشتی دروستکردوو. گه‌وره‌ترین مه‌ترسی ئهم بارودۆخه‌ له‌ بواری سه‌ربازیدا ئه‌وه‌ بووه‌ که‌ هه‌بوونی چه‌کداری حزبی، له‌ ناوه‌راستی نه‌وه‌ده‌کاندا شه‌پی ناوخۆیی و دووئیداره‌یی به‌دوای خۆیدا هینا و له‌ دۆخی ئه‌مرۆشدا هه‌ریمی کوردستانی به‌ کرداری بۆ دووئیمچه‌ هه‌ریم دابه‌شکردوو (پێبین فه‌تاح، ٢٠٢٠). ئه‌مه‌ش گه‌وره‌ترین مه‌ترسی بۆ سه‌ر ئاسایشی سیاسی و کۆمه‌لگه‌یی و ته‌نانه‌ت ئابووری هه‌ریمی کوردستان دروستکردوو و مانه‌وه‌ و به‌رده‌وامی هه‌ریمی کوردستانیشتی خستۆته‌ مه‌ترسییه‌وه‌. که‌ ئه‌مه‌ش له‌ روانگه‌ی باری بۆزان به‌ لوتکه‌ی ئاسایشی داده‌ندریت. بۆ نموونه؛ له‌ هه‌ریمی کوردستان ئه‌گه‌رچی سه‌رۆکی هه‌ریم فه‌رمانده‌ی گشتی هێزه‌ چه‌کداره‌کانه‌، که‌چی له‌ پووداوه‌کانی ١٧ی شوباتی سالی ٢٠١١، هێزی سه‌ربازی (پێشمه‌رگه‌) به‌ فه‌رمانی سه‌رۆکی هه‌ریمی کوردستان "مه‌سه‌ود بارزانی (٢٠٠٥-٢٠١٧)" نه‌جوولا و ته‌نانه‌ت سه‌رۆکی حکومه‌تی ئه‌وکاتیش "به‌ره‌م سالح (٢٠٠٩-٢٠١٢)" فه‌رمانی جو‌لاندنی هێزی دهرنه‌کردبوو. نموونه‌یه‌کی تر، هه‌رپه‌شه‌کانی یه‌کیته‌ی نیشتمانی کوردستان بوو له‌ به‌رده‌م پیکه‌یتانی کابینه‌ی هه‌شته‌م، که‌ به‌ ئاشکرا رایانده‌گه‌یاند که‌ ناكریته‌ ئهم حزبه‌ پشتگوی بخریته‌، وه‌كوو ئاماژه‌یه‌ك به‌بوونی هێزی پێشمه‌رگه‌ی سه‌ربه‌خۆ له‌ حکومه‌تی هه‌ریمی کوردستان که‌ فه‌رمان ته‌نها له‌و حزبه‌ وه‌رده‌گرن. هه‌ر بۆیه‌ زۆر جار له‌ به‌رپرسانی ئهم حزبه‌ گوێیستی ئه‌و وته‌یه‌ ده‌بینه‌وه‌ که‌ یه‌کیته‌ی خاوه‌ن هێزی چه‌کداره‌ و ناكریته‌ ته‌نها به‌پێی کورسییه‌کانی

مامه‌له‌ی له‌گه‌ل بکریّت (مه‌جید خلیل، ٢٠١٩). ئه‌مه‌ش له‌ روانگه‌ی باری بۆزانه‌وه، جگه‌ له‌ ئاسایشی سه‌ربازی، ئاسایشی سیاسی هه‌ریمی کوردستانی تووشی گرفت و هه‌رپه‌ی ئاسایشی کردۆته‌وه و مانایه‌کیش بۆ هه‌لبژاردن و دیموکراسی و پرۆسه‌ی سیاسی له‌ هه‌ریمی کوردستان ناھێڵیته‌وه. هه‌رچه‌نده‌ له‌ ئیستادا هێزه‌ هاوپه‌یمانه‌کان پرۆگرامیکیان بۆ رێکخستنه‌وه و یه‌کخستنی پێشمه‌رگه‌ داناوه، بۆ نموونه‌ ئه‌مریکا، به‌ریتانیا و ئه‌لمانیایا هاوکاری وه‌زاره‌تی پێشمه‌رگه‌ ده‌کن بۆ چاکسازی رێکخستنه‌وه‌یان، 35 خاڵیان داوه‌ته‌ به‌رپرسیانی سه‌ربازی هه‌ریمی کوردستان، تانیستا 13 هه‌نگاوی جێبه‌جێکراوه، یه‌کیک له‌ خاڵه‌کان یه‌کخستنی یه‌که‌کانی 70 و 80 یه. به‌وته‌ی به‌رپرسیانی وه‌زاره‌تی پێشمه‌رگه‌ ئه‌وه‌ قورسترین خاڵه‌ ئه‌گه‌ر بتوان جێبه‌جێ بکه‌ن. نه‌جات عه‌لی، به‌رپرسی هێزه‌کانی 80 راگه‌یانده‌وه: "یه‌کخستنه‌وه‌ی هێزه‌کانی پێشمه‌رگه‌ پێویسته‌، به‌لام ئه‌وه‌ یه‌کخستنه‌وه‌ هێنده‌ به‌ئاسانی ناکریت، به‌لکو ده‌بی‌ت هه‌نگاو به‌هه‌نگاو کاری له‌سه‌ر بکریّت، له‌گه‌ل هێزه‌کانی هاوپه‌یمانیانیش له‌و باره‌وه‌ به‌رده‌وام له‌ په‌یوه‌ندیدان (پروانه: نه‌جات عه‌لی، ٢٠١٩).

٢-٤- میلیشیایکانی عیراق

له‌ روانگه‌ی باری بۆزان گروپی میلیشیایی و چه‌کدار مه‌ترسییه‌کی راسته‌قینه‌یه‌ بۆسه‌ر ئاسایشی سه‌ربازی و ئاسایشی سیاسی و ته‌نانه‌ت سه‌قامگیر یو مانه‌وه‌ی هه‌ر ولایتیک. به‌م پێیه‌ له‌ عیراق رووداوه‌کانی ئه‌م دواپه‌یه‌ نیشانی داوه‌ که‌ هه‌شده‌ شه‌عبی ئه‌و گروپه‌ چه‌کداریه‌ که‌ ده‌توانیت بۆ هه‌ریمی کوردستان مه‌ترسییه‌کی جدی ئاسایشی دروستبکات. هه‌شده‌ شه‌عبی له‌ (2014/6/15) له‌سه‌ر فه‌توای مه‌رجه‌عی گه‌وره‌ی شیعه‌کان "ئایه‌توللا عه‌لی سیستانی" بۆ دژایه‌تیکردنی داعش دامه‌زرا.¹ هه‌شده‌ شه‌عبی له‌ پووی ناوینشان و ئالاکانیانه‌وه، ئه‌وه‌ی په‌یوه‌سته‌ به‌ پێکهاته‌ی شیعه‌وه له‌ عیراقدا له‌سه‌ره‌تای دامه‌زراندنیانه‌وه‌ تاكو سالی ٢٠١٨ پێکهاتبوون له‌ ٦٧ گروپی شیعی، ٤٣ ی سونی، و ٩ گروپیان سه‌ربه‌ که‌مینه‌کانی ناوچه‌کانی خوارووی هه‌ریمی کوردستان بوون. ٦٧ گروپه‌

1 - فتوى الجهاد الكفاني، هي فتوى أصدرها السيد السيستاني لمحاربة داعش في حزيران 2014 م، وأعلنها ممثله في كربلاء ووكيله الشيخ عبد المهدي الكربلائي عبر خطبة صلاة الجمعة. وإثر هذه الفتوى التحق الآلاف من المتطوعين إلى الحشد الشعبي الذي حارب بدوره داعش بعد أن كان قد سيطر هذا التنظيم الإرهابي على جزء كبير من المنطقة الغربية في العراق وقام بأعمال قتل ودمار واسعة. أنهت هذه الفتوى نشاط داعش الممنهج. واعتبرت غطاءً شرعياً ودعماً معنوياً لقوات الحشد والفصائل المنطوية تحته. نص فتوى الجهاد الكفاني: "إن طبيعة المخاطر المحدقة بالعراق وشعبه في الوقت الحاضر تقتضي الدفاع عن هذا الوطن وأهله وأعراض مواطنيه وهذا الدفاع واجب على المواطنين بالوجوب الكفائي، [...] ومن هنا فإن على المواطنين الذين يتمكنون من حمل السلاح ومقاتلة الإرهابيين دفاعاً عن بلدهم وشعبهم ومقدساتهم عليهم التطوع للانخراط في القوات الأمنية لتحقيق هذا الغرض المقدس".

شيعيه كهيان نه توانين له رووى دى ئايىنى و مهزه بيه وه بهم جوړه دابه شيان بكهين؛ ٤٤ گروپيان سهر به عهلى خامنه يين، ١٧ گروپيان سهر به سيستانى و ٦ گروپه كهى تر سهر به مه رجعه شيعيه كانى ترن له ناوه وه و دهروهى عيراق.¹ كۆى گشتى ژمارهى مرويى هيزه كانى حه شدى شهعبى ١٦٤ هه زاركهسى جهنگاوه و پالپشتيه كه ياساى ژماره ٤٠ ي سالى ٢٠١٦ ده يانگريته وه، و له رووى په يكه رى رپكخراوه بيه وه پشت به فرمانه ديوانيه كانى ٢٣٧ و ٣٢٨، و ٣٣١ سالى ٢٠١٩ ده به ستن كه بۆيان ده رچوو. ژمارهى ئه وه حه شدانى كه دلسۆزن بۆ ئيران نزيكهى ٧٠ هه زاره، و ئه وان هيان سهر به مه رجعه كانى ترن به هيزه كانى سهر ايا سهلامى رهوتى سه دريشه وه نزيكهى ٤٠ هه زار ده بن. به پيى فرمانه ديوانيه كانى سالى ٢٠١٩ په يكه رى حه شد به شيوهى ليو رپكخراوه و ژمارهى ليو اكان ٦٤ ليو ايه و دابه شكارون به سهر ٨ ميه وهرى فرماندهى ئوپراسيونه كانى حه شدى شهعبى، كه هه لكردنى ناو و ئالاي تايه تى گروپه كانيان لى قه دهغه كراوه جگه له به كار هينانى ژمارهى ليو اكان و ئالا فه رميه كانى

¹ - يه كه م: پايه سه ركردايه تيه بالآكان ٤ پايه يه، به مشيويه دابه شه بن؛ ٣ پۆستى سياسى بۆ مالى سياسى شيعى و ئه وه سه ركردانهى له وه فرماندانه وه نزيك كه سهر به ئيران كه بريتيه له " سه رۆكى ده ستهى حه شدى شهعبى و نوسينگى سه رۆكى ده سته و ئه ميندارى گشتى. " وه پۆستى سه رۆكى ئه ركان بۆ سه ركرديه كى سهر به ئيران " له ئيستاندا ئه بو فكد عه بدولعه زيز ئه لمه حه داوى " به رپوهى ده بات كه به سه ركردى مهيدانى و جيپه جيكرى بالآ داده نريت كه ٥ ياريدده رى ئه ركان و ٨ ميه وهرى سه ركردايه تى ئوپراسيونه كانى ده ستهى حه شدى شهعبى پيوه به ستراوه. دووه م: پايهى كاديره ناوه ندى و سه ركردايه تيه جيپه جيكرى به كان؛ ئه مه ش ٥ ياريدده رى سه رۆكى ئه ركان ده گريته وه. ٣ له وان له وه سه ركردى ياريدده رانه ن كه سهر به ئيران، ٢ ياريدده ركهى تر له سه ركردى خانه نشينه كان يان له وه سه رپه رشتياريه ئه منى و سه ربازيانه ن كه له لايهن حيزه سياسيه كانى نزيك له ئيران وه ده ستنيشانكراون . سييه م: كاديره ناوه ندىه فرمانده بيه لوجستى و كارگيريه كان؛ ١٠ به رپوه به رايه تى ده گريته وه، ٧ له وان بۆ به رپوه بردنى ئه وه حه شدانى سهر به ئيران، ٣ به رپوه به رايه تيه كهى تر به ته زكيه له لايهن ئه وه پارته سياسيه وه هه لده بژيردرين كه نزيك له وه سه ركردانهى سهر به ئيران وه. چواره م: پايهى كاديره كارگيريه مهيدانيه كان؛ بريتيه له ٥٠ به رپوه به رايه تى و به شيك له وان په يوه ستن به ياريدده ركه كانى سه رۆكى ئه ركانى ده ستهى حه شدى شهعبيه وه. له وان ٣٢ يان له وه كارگيريه يانه ن كه حه شدى سهر به ئيران، وه ١٨ كهى تريان له لايهن پارته سياسيه كانى نزيك له سه ركردانهى سهر به ئيران وه هه لده بژيردرين و داده نرين. به م پييه ده ركه وه يت كه په يكه رى سه ركردايه تى و كارگيرى ده ستهى حه شدى شهعبى به رپزهى ٨٠ % له لايهن ئه وه سه ركردى و كارگيريه يانه وه به رپوه ده برين كه سهر به ئيران. هاوكات حه شده كانى سهر به مه رجعه بيه تى نه جف و سونه و كه مينه كان له ناو په يكه رى رپكخراوه يى ده ستهى حه شدى شهعبى هيج پۆستى سه ركردايه تى بالآ و ناوه نديان نه.

حه‌شدی شه‌عی. فەرمانی دیوانی ژماره ٢٣٧ ی سالی ٢٠١٩ رێگه‌ خو‌شده‌کات بۆ ئه‌وه‌ی حه‌شدی شه‌عی په‌یوه‌ندی به‌هیچ حیزب و قه‌واره‌یه‌کی سیاسی و ئایینییه‌وه نه‌مێنیت. و فەرمانی دیوانی ژماره ٣٢٨ ی سالی ٢٠١٩ وا ده‌کات حه‌شدی شه‌عی له‌نیو سه‌رکردایه‌تی هاوبه‌شی هێزه‌ چه‌کداره‌کانی عێراقدا نوێنه‌رایه‌تی هه‌ماهه‌نگی هه‌بیت. (هیشام هاشمی، ٢٠٢٠).

هه‌رچه‌نده پێش دروستبوونی حه‌شدی شه‌عی، چه‌ندین گرووپ و پێکخراوی میلیشیا‌یی شیعه‌کان بوونیان هه‌بوو و ته‌نانه‌ت ئه‌زموونیکی دوورودرێژیان له‌ جه‌نگ و تیکه‌لبوونیان به‌ گو‌رپه‌انی سیاسیه‌وه هه‌بوو؛ بۆ نموونه: سه‌رایای سه‌لامی مو‌قته‌دا سه‌در و پێکخراوی فه‌یله‌قی به‌در، که‌تیه‌ی حزبو‌للا و عه‌سائیه‌ی ئه‌هلی هه‌ق. به‌لام هه‌ره‌شه‌کانی داعش و نزیک‌بوونه‌وه‌یان له‌ به‌غدا و ته‌نانه‌ت مه‌ترسی له‌ کۆنترۆڵکردنی عێراق وای کرد، که‌ له‌ ٢٦-١٢-٢٠١٦ دا به‌پێی یاسای ژماره (٤٠) ی سالی ٢٠١٦ که‌ به‌ "یاسای ده‌سته‌ی حه‌شدی شه‌عی" ناسراوه ئه‌م گرووپانه‌ په‌وایه‌تی وه‌ربگرن و وه‌کوو به‌شی‌ک له‌ هێزه‌ چه‌کداره‌کان و سوپای عێراق هه‌ژمار بکری‌ت. جیگه‌ی ئاماژه‌یه‌ که‌ کۆماری ئیسلامی به‌ چه‌ندان هۆکاری جو‌راو‌جو‌ر و به‌تایبه‌تی په‌وایه‌تیدان به‌ نفوز و، هه‌روه‌ها یارمه‌تی ئه‌م گرووپانه‌ پۆلی سه‌ره‌کی له‌ دامه‌زراندن و به‌یاساییکردنی ئه‌م گروپه‌ چه‌کدارانه‌ گێپراوه. ته‌نانه‌ت له‌ پووداوه‌کانی پاش ریفرا‌ندۆم و به‌تایبه‌تی ١٦ ئۆکتۆبه‌ری سالی ٢٠١٧ حه‌شدی شه‌عی به‌ یارمه‌تی و هاندانی ئێران پۆلی سه‌ره‌کی له‌ هێرش و داگیرکردنه‌وه‌ی ناوچه‌ کوردستانیه‌کانی دهره‌وه‌ی ئیداره‌ی هه‌ریمی کوردستان هه‌بوو. هه‌روه‌کوو ئاماژه‌مان پێدا، چه‌ندین پوودا و پێشهاته‌ی سیاسی له‌ عێراق و ناوچه‌که‌ وای کرد، که‌ عادل عه‌بدولمه‌هدی له‌ ١٧/٢٠١٩ به‌پێی فەرمانی دیوانی ژماره (٢٣٧) له‌ (١٠) ماده‌دا برپاری پێک‌خستنه‌وه یاخود تیکه‌لبوونه‌وه‌یان به‌ هێزه‌ چه‌کداره‌کانی عێراق بدات. ئه‌وه‌ی جیگه‌ی مه‌ترسییه‌ له‌لایه‌ک بودجه‌ی حه‌شدی شه‌عی له‌ سالی ٢٠٢١ به‌ ته‌نیا زیاتره‌ له‌ بودجه‌ی هه‌موو وه‌زاره‌ته‌کانی داد و دهره‌وه و رۆشنبیری و سامانی ئاوی و پلاندانان و گواستنه‌وه و ته‌نانه‌ت زیاتره‌ له‌ بودجه‌ی وه‌زاره‌تی په‌روه‌رده‌ش که‌ بری (2.4) ترلیۆن دینار، یشکی چه‌کدارانی حه‌شدی شه‌عیه‌یه‌ له‌ بودجه‌ی پێشنیارکراوی ئه‌نجومه‌نی وه‌زیران بۆ سالی دارایی (2021). په‌یمانگای "برۆکینگز" له‌ راپۆرتی‌کی‌دا (Marsin Alshamary, 2021) ده‌لێت گو‌شاره‌ دارایی و ئابوورییه‌کان که‌ به‌رئه‌نجامی ب‌لاوبوونه‌وه‌ی قایرۆسی کۆرۆنا و دابه‌زینی به‌های نه‌وتی خا‌ون، پێگرنه‌بوون له‌وه‌ی حکومه‌تی عێراق

پاره‌ی ته‌رخانکراو بۆ هێزه‌کانی چه‌شدی شه‌عی به‌راورد به‌ سالی ٢٠١٩ له‌سه‌دا ٤٥،٧ زیاده‌کات، واته‌ زیاتره‌ له‌ ٢،٤ تریلیۆن دینار. راپۆرته‌که‌ هۆشداریداوه‌ له‌وه‌ی ته‌خانکردنی ئه‌و بودجه‌ گه‌وره‌ بۆ هێزه‌کانی چه‌شدی شه‌عی وابکات توانای ئابووری گرووپه‌ نیمچه‌ سه‌ربازییه‌کان و قه‌واره‌ سیاسیه‌کانی سه‌ر به‌و هێزانه‌ زیاتره‌ بیه‌ت، ئه‌مه‌ش واده‌کات ئه‌و هێزانه‌ له‌گه‌ڵ نزیکه‌بوونه‌وه‌ی هه‌ل‌بژاردنه‌کان ئه‌و توانا داراییه‌ گه‌وره‌یه‌ بۆ کرپنی ده‌نگی ده‌نگده‌ران به‌کاربه‌یئن. له‌لایه‌کی تریشه‌وه‌ هه‌ر جۆره‌ پێکدادانیکی له‌ نیوان ئه‌و هێزانه‌ و هێزی پێشمه‌رگه‌، به‌ پێکدادان له‌ نیوان سوپای عیراق و پێشمه‌رگه‌ داده‌ندریته‌ نێو پێشمه‌رگه‌ و میلیشیا‌ی شیعی. له‌ بارودۆخیکی له‌م چه‌شنه‌دا، ئه‌وه‌ هه‌ریمی کوردستان ده‌که‌وته‌ هه‌لومه‌رجیکی ئالۆز و دژواره‌وه‌، چ له‌سه‌ر ئاستی عیراق و چ له‌سه‌ر ئاستی نیوده‌وله‌تی. بۆیه‌ به‌کێک له‌ مه‌ترسییه‌کان ئه‌وه‌یه‌ که‌ هێزه‌کانی چه‌شدی شه‌عی له‌ژێر ناوێشان‌ی سوپای عیراق به‌ته‌واوی له‌ ناوچه‌ کوردستانییه‌کانی دهره‌وه‌ی ئیداره‌ی هه‌ریمی کوردستان جێگیر بن.

له‌لایه‌کی تهره‌وه‌، فالج فه‌ییز، سه‌رۆکی ده‌سته‌ی چه‌شدی شه‌عی له‌کاتی سه‌ردانیدا بۆ پارێزگای به‌سه‌ره‌ رایگه‌یاند، ده‌سته‌ی چه‌شدی شه‌عی به‌ هاوکاری له‌گه‌ڵ حکومه‌ته‌ خۆجیه‌یه‌کان شاری نیشته‌جی‌بوون بۆ چه‌کدارانی چه‌شدی شه‌عی له‌ پارێزگا‌کاندا دروستده‌کات. سه‌رۆکی ده‌سته‌ی چه‌شدی شه‌عی ئاماژه‌ی به‌وه‌شکردوه‌، سه‌ره‌تا ئه‌و پرۆژه‌یه‌ له‌ هه‌ردوو پارێزگای به‌غدا و به‌سه‌ره‌ جیه‌جیده‌کریته‌. وته‌بیژی میحوه‌ری باکووری چه‌شدی شه‌عی ئاماژه‌ی به‌وه‌کرد، ئه‌وکات له‌ پارێزگا‌کانی که‌رکووک، دیاله‌، نه‌ینه‌وا له‌وانه‌ش ته‌له‌عه‌فر و شنگال، به‌پێی پێویست ئه‌و شارانه‌ دروست ده‌کرین. له‌باره‌ی دروستکردنی ئه‌و شارانه‌ له‌ ناوچه‌ کوردستانییه‌کانی دهره‌وه‌ی ئیداره‌ی هه‌ریم و ئه‌گه‌ری دروستبوونی کێشه‌ی زیاتره‌، گوته‌بیژی میحوه‌ری باکووری چه‌شدی شه‌عی، به‌ دووری زانی هیچ کێشه‌یه‌ک دروستبیه‌ت، چونکه‌ وه‌ک ئه‌و باسی کرد، ئه‌مه‌ کاریکی مرۆپیه‌، ئه‌و چه‌کدارانه‌ی چه‌شدی شه‌عی خۆینیان داوه‌، بۆیه‌ مافیکی خۆیانه‌ شوینی نیشته‌جی‌بوونیان هه‌بیه‌ت (نه‌ه‌رۆ مه‌مه‌مه‌، ٢٠٢١).

جیه‌گه‌ی ئاماژه‌یه‌ له‌ رۆژی ١٧-١٠-٢٠٢٠ گرووپیک که‌ خۆیان ناوانه‌ "ره‌به‌له‌لا" و خۆیان به‌ به‌شیک له‌ چه‌شدی شه‌عی ده‌زانن، هه‌لیانکوتایه‌ سه‌ر باره‌گای لق‌ی پێنجی پارتی دیموکراتی کوردستان له‌ به‌غدا، دوا‌ی ماوه‌یه‌ک ئالای کوردستانیان داگرت و له‌گه‌ڵ باره‌گا‌که‌ سووتاندیان. ئه‌و گرووپه‌ "ئه‌حبابوله‌لا"شیان پیده‌گوتریته‌ و پێشتریش هێرشیان کردوه‌ته‌ سه‌ر چه‌ند باره‌گا‌ و که‌ناله‌یکی

راگه‌یاندن و سووتاندووێان. له‌راستیدا کێشه‌ی سه‌ره‌کی ئهم هیزانه ئه‌وه‌یه که ئهم هیزانه، به‌ زۆری ئینتیمایان بۆ که‌سایه‌تییه‌کی ئایینی یان حزبی هه‌یه و، به‌ پروپاگه‌نده‌ی ئایینی یان حزبی، مێشکیان ده‌شۆردریته‌وه و، بۆ جه‌نگان له‌گه‌ڵ نه‌یارانی حزب، یان ئایین و تائیفه‌یه‌کی دیاریکراو هان ده‌درێن. هه‌روه‌ها لایه‌نه ده‌سه‌لاتداره‌کان هه‌ول ده‌ده‌ن له‌ ڕێگه‌ی به‌یاساییکردنی ئهم هیزانه‌وه، چه‌ترێکی یاسایی ڕوا‌له‌تی بۆ ڕه‌فتار و هه‌لسوکه‌وته‌کانیان دروست بکه‌ن، هه‌تا به‌م شیوه‌یه نه‌یارانیان بێده‌نگ بکه‌ن و، نه‌توانن تانه‌ی نایاسایی بوونیان لێ بده‌ن. جگه‌ له‌مانه‌ش خاوه‌ن پێشینه‌یه‌کی ڕه‌شن له‌ پێشیلکاریی بنه‌ماکانی مافی مروق و ده‌ستدریژی بۆ سه‌ر ماف و مولکی هاوولاتیان. ئهم هیزانه، به‌ زۆری بۆ دژایه‌تیکردن و به‌ره‌نگاربوونه‌وه‌ی هیز و لایه‌نه‌کانی دژ به‌ حکومه‌ت، یان ئۆپۆزیسیۆن، به‌کار هاتوون و به‌کار‌دێن (وه‌له‌ده‌بگی، ٢٠١٦). لێره‌وه ده‌رده‌که‌وێت که چه‌شده‌ی شه‌عبی به‌هۆی پێکهاته و چۆنییه‌تی دروستبوونی و هه‌روه‌ها ئامانجه‌کانی له‌ئێستا و له‌داها‌تووشدا هه‌ر شه‌به‌یه‌کی ئاسایشییه‌ چی بۆ سه‌ر ئاسایشی سه‌ربازی و چی بۆ سه‌ر ئاسایشی سیاسی هه‌رێمی کوردستان. چونکه ئهم هیزه ناچیه‌ت ژێر باری فه‌رمانی حکومه‌ت و که‌سانی مه‌ده‌نی و له‌لایه‌کی تریشه‌وه له‌سه‌ر بنه‌مای تائیفیه‌ت دروستکراوه و ته‌نانه‌ت له‌لایه‌ن ولاتانی ده‌ره‌کی وه‌کوو ئێران ئاراسته‌ ده‌کری، رووداوه‌کانی ١٦ ئۆکتۆبه‌ری سا‌لی ٢٠١٧ش لووتکه‌ی ئه‌و نا‌ئاسایشییه‌ بوو که له‌لایه‌ن ئهم هیزه‌وه رووبه‌رووی هه‌رێمی کوردستان بوویه‌وه و به‌م هۆیه‌شه‌وه زیاتر له ٥١% له‌ خاک و هاوولاتیانی باشووری کوردستان که به‌ناوچه جیناکۆکه‌کان ده‌ناسرێت، که‌وته ده‌ست ئهم هیزه و به‌ده‌یان ڕاپۆرت له‌ پێشیلکارییه‌کان له‌به‌رامبه‌ر هاوولاتیان ئه‌و راستیانه ده‌رده‌خات. ته‌نانه‌ت به‌هۆی کۆنترۆڵکردنه‌وه‌ی که‌رکۆکه‌وه به‌شیکی زۆر له‌ سه‌رچاوه‌کانی داها‌تی هه‌رێمی کورستانیش که به‌هۆی هه‌ناردنه‌کردنی نه‌وتی که‌رکۆک به‌رده‌ستده‌هات، که‌وته ژێر کۆنترۆلی ئه‌و هیزه. به‌پێی باری بۆزان، بۆ ئێستا و داها‌تووش ئهم هه‌ر شه‌ سه‌ربازییه‌ بۆ سه‌ر هه‌رێمی کوردستان هه‌ر به‌رده‌وامه و بوونی هه‌یه. چونکه له‌لایه‌کی تریشه‌وه به‌هۆی هه‌ر شه‌ی ئهم گروپانه‌وه خه‌لکی سوننه ناگه‌رێنه‌وه بۆ سه‌ر مال و شوینی خۆیان و ئه‌مه‌ش مه‌ترسی بۆ سه‌ر ئاسایشی کۆمه‌لگه‌یی هه‌رێمی کوردستان دروست ده‌کاته‌وه و ته‌نانه‌ت به‌م هۆیه‌شه‌وه ئه‌گه‌ری درستی‌بوونی روپی تیرۆریستی و توندرووی تری هاو‌شیوه‌ی داعش بۆ به‌ره‌نگاربوونه‌وه‌ی میلیشیاکانی شیعه له‌ ئارادایه که ئه‌مه‌ش هه‌ر مه‌ترسیه‌ بۆ سه‌ر ئاسایشی هه‌رێمی کوردستان.

٥-٢- دیارده‌ی چه‌کداریی خه‌لکی مه‌ده‌نی

به‌پیی روانگه‌ی باری بۆزان گروپی چه‌کدار و میلیشیا و گروپی تاوانکار مه‌ترسییه بۆ سه‌ر ئاسایشی سه‌ربازی و سیاسی و کۆمه‌لگه‌یی و ته‌نانه‌ت ئابووری هه‌ر ده‌وله‌تیک. به‌م پێیه له هه‌ر ده‌وله‌تیک یاسا سه‌روهه، چه‌ک ته‌نیا له ده‌ستی ده‌وله‌تدا یه، یان له حاله‌تیک زۆر سنووردار و به‌پیی پێشویێکی توند پێگه به هاوولاتیان ده‌درئ چه‌ک هه‌لبگرن. له هه‌ریکی کوردستان، سه‌ره‌پای هه‌بوونی یاسای چه‌ک و سنووردارکردنی له روانگه‌ی یاساوه، به‌لام ئه‌م یاسایه وه‌ک پێویست جێبه‌جێ نه‌کراوه و به‌ناشکرا کرپن و فروشتن به چه‌که‌وه ده‌کرئ و، پێژه‌یه‌کی به‌ربلاوی چه‌ک له‌ناو هاوولاتیاندا بلاو بووه‌ته‌وه؛ ئه‌مه‌یش هاندەر بووه بۆ پێشیلکردنی یاسا و که‌لک لیوه‌رگرتنی بۆ تۆله‌کردنه‌وه‌ی خێله‌کی (پروانه: وه‌له‌ده‌گی، ٢٠١٧).

بۆ نموونه؛ ته‌نها له سالێ 2020 دا ده‌ستبه‌سه‌ر 661 چه‌کی بێ مۆله‌تدا گیرا، هه‌روه‌ها ده‌ستیش به‌سه‌ر سه‌دان چه‌کدا گیراوه که له‌لایهن قاچاخچییه‌کانه‌وه مامه‌له‌یان پێوه کراوه. به‌و پێیه له هه‌ریکی کوردستاندا هیچ کارگه‌یه‌کی دروستکردنی چه‌ک نییه، چه‌که‌کان له ده‌روه‌ه به‌شیوه‌ی قاچاخ ده‌هێنرێن. هه‌ر له سالێ ٢٠٢٠ دا 260 حاله‌تی کوشتن و خۆکوشتن تۆمارکراون که به‌گۆته‌ی پۆلیس 90% یان به چه‌ک بوون. له سالێ 2020 نزیکه‌ی 260 رووداوی کوشتن و خۆکوشتنی هه‌بوو و 90% رووداوه‌کانی کوشتن و خۆکوشتن به چه‌ک بووه و سالێ رابردوو له هه‌ریکی کوردستان ده‌ستبه‌سه‌ر (661) چه‌کی بێمۆله‌ت گیراوه. له هه‌ریکی کوردستان چه‌ندین بازاڕی چه‌ک هه‌ن و هه‌یچیان مۆله‌تی فه‌رمیان نییه. ئاسان به‌ده‌ستخستن و کرپن و فروشتن به چه‌ک له هه‌ریکی کوردستان، وایکردووه له گۆشه و که‌ناری شار و شارۆچکه‌کان بازاڕی چه‌کی کاتی و هه‌میشه‌یی بکرینه‌وه. ته‌نانه‌ت له هه‌ریکی کوردستان چه‌ک له رێگه‌ی ئۆنلاینه‌وه ده‌فروشرێت و له تۆره کۆمه‌لایه‌تییه‌کان چه‌ندین په‌یج بۆ فروشتنی چه‌ک داندراون و به‌گۆیره‌ی یاسا‌کانی هه‌ریکی کوردستان نابێت کرپن و فروشتن به چه‌که‌وه بکری‌ت. (ره‌نجه جه‌مال، ٢٠٢٠). لێره‌وه ده‌رده‌که‌وێت که جگه له‌وه‌ی ئاسایشی سه‌ربازی هه‌ریکی کوردستان به‌هۆی دیارده‌ی چه‌که‌لگرتنی خه‌لکی ئاسایی و مه‌ده‌نی ده‌که‌ویتته هه‌ره‌شه‌وه، له‌رووی ئاسایشی کۆمه‌لگه‌یه‌یه‌ش به‌هۆی به‌رزبوونه‌وه‌ی تاوان و تۆله‌کردنه‌وه مه‌ترسییه بۆ سه‌ر هه‌ریکی کوردستان و ئاسایشی کۆمه‌لایه‌تی و ئابووری و ته‌نانه‌ت سیاسی دروست ده‌کات. بۆیه ئه‌م دیارده‌یه به‌پرسیکی

گرنگی ئاسایشی له بوا ی ئاسایشی سه ربازی داده ندریت، چونکه حکومه ت ناتوانیت به هۆی ئەم دیارده وه، به ئەرکی سه رهکی خۆی که پارێزگار یکردنه له پاراستنی گیانی ها ولاتیانی هه ریمی کوردستان بپاریزیت و ته نانته تۆ له کردنه وه له بری دادگا و سه رهوهری یاساکان ئاست و رێژه ی توندوتیژی له کۆمه لگه زیاد ده کات. له کۆتایی شدا ره وایه تی حکومه تی هه ریمی کوردستان وه کوو سه رچاوه ی ئاسایش و ده سته به رکردنی سه قامگیری و چه سپاندنی یاسا ده خاته مه ترسییه وه.

٣- هه ریمی کوردستان و ئاسایشی سیاسی

له روانگه ی باری بۆزان، رکا به رایه تی ئایدیۆلۆژیایی یاخود نه ته وه یی سیسته می سیاسی ده خاته مه ترسییه وه، ههروه ها به رگری له ئەو مه ترسیانه ی که له ئاستی ناوخۆیی و ده رهکی ره وایه تی سیسته مه سیاسییه که ده خه نه ژێر هه ره شه وه، به یه کێک له کۆ له که کانی ئاسایشی سیاسی داده ندریت. به م پێیه پاراستنی سه قامگیری سیاسی ده و له تێک به ئەوله و ییه تیکی ئاسایشی داده ندریت. بۆیه کێشه و گرفته ئایدیۆلۆژیایی و ناسنامه یی و .. هتد، له نێوان ها ولاتیان و ده و له ت و له نێوان خودی ئەکته ره سیاسیه کان به پر سێکی نا ئاسایشی داده ندریت. له هه ریمی کوردستان ئاسایشی سیاسی رو به رووی چه ندین کێشه و مه ترسی بۆ ته وه که لێره دا گرنگترینیان ده خه ینه روو.

٣-١- مملانیی سیاسی و دابه شبوونی توندی حزبی

له ئیستادا حکومه ت له هه ریمی کوردستان له سێ حزبی سه رهکی پێکهاتوو که بریتین له پارتی دیموکراتی کوردستان و یه کێتی نیشتمانی کوردستان و بزوتنه وه ی گۆران. له پال ئەم سێ لایه نه، چه ند لایه نێکی تر به شدارن له حکومه تدا، وه کوو پێکهاته کان (که مینه کان) و حزبی سۆسیالیستی دیموکراتی کوردستان. کێشه ی سیاسی که ره هه ندێکی ئاسایشی وه رگرتوو ه ئەوه یه که لایه نه کانی به شدار خۆیان به خاوه ن ده سه لاتی راسته قینه نازانن و ته نانته هه ندی جار رۆلی ئۆپۆزیسیۆن ده بین. بۆ نموونه؛ هه رچهنده یه کێتی نیشتمانی کوردستان که له دوا ی پارتیه وه زۆربه ی وه زاره ت و پۆسته کانی حکومه تی له لایه، به لām وه کو لایه نێکی ئۆپۆزیسیۆن مامه له له گه ل کابینه ی نۆیه مدا ده کات. میدیاکانی یه کێتی جگه له باسکردنی کارو چالاکی وه زیر و به رپرسانی خۆیان له حکومه ت، پالپشتی له سیاسه تی گشتی کابینه ی نۆیه م نا که ن و له زۆر حا له تیشدا وه کو میدیا یه کی ئۆپۆزیسیۆن مامه له ده که ن (لاهور شیخ جه نگی، ٢٠٢٠). له لایه کی تری شه وه، تیمی یه کێتی له حکومه ت، به رده وام له ژێر فشاری

سەرکردايەتى يەكيتى دان بۆ كشانەو. ليرەدا ناكۆكى ناوخۆى خودى حزبە سياسىيەكان رەندانەوەى لەسەر رەوايەتى حكومت و بەم پىيە سىستەمە سياسىيەكە هەبوو، بۆ نموونە؛ لەدواى پىكهيانى كابىنەى نۆيەمەو، يەكيتى زياتر لە جارپك هەرەشەى كشانەوەى لە حكومت كردوو، ئەمەش كارىگەرى لەسەر توانا و رەوايەتى ئەم كابىنەىە دروستكردوو. لەلايەكى تريسەو، فراكسيۆنى يەكيتى لە پەرلەمانى كوردستان، لەزۆربەى پرسەكاندا دەيەويّت رۆلى پارتىكى ئۆپوزسيۆن بگيرپت، لەكاتىكدا يەكيتى نيشتمانى كوردستان بەشدارە لە كابىنەى حكومت. كۆى ئەم هاوكيشانەش ئەو دەردەخەن كە ناكۆبيە سياسىيە حزبى و تاكە كەسيەكان رۆلى لەسەر لاوازكردنى رەوايەتى حكومت و تەنانەت پرۆسەى سياسى و دروستكردنى بارگرزى سياسى و ناسەقامگىرى سياسى هەبوو. تەنانەت هەندى جارپش ئايدا و ئەلەرناتيفىك بۆ گوشار خستەسەر لاينى بەرامبەر بەكاردپت كە ئەگەرى ئەو هەيە هەرەشە لە كۆى سىستەمى سياسى و يەكگرتووى و يەكپارچەيى هەريمى كوردستان بكات. بۆ نموونە؛ يەكيتى نيشتمانى كوردستان پرسى لامەركەزى خستۆتە رۆژەقەو، بەلام پيدەچپت كيشەى يەكيتى لەگەل پارتى و تەنانەت حكومەتپش، زياتر لەو هەيە پەيوەندى بە بابەتى لامەركەزى ئيدارى و داراييەو هەبپت، پەيوەندى بە ناكۆكى نيوان لاهور شىخ جەنگى هاوسەرۆكى يەكيتى نيشتمانى كوردستان و مەسرور بارزانيەو هەيە، ئەمەش كابىنەى نۆيەمى حكومەتى هەريمى دوچارى شپرزەيى و ناسەقامگىرى سياسى و ئيدارى كردوو لەكاتىكدا كە چەندىن هەرەشە و مەترسى تر رووبەرووى هەريمى كوردستان بۆتەو و تەنانەت قەيرانى بۆ حوكمرانى لە هەريمى كوردستان خولقاندوو، بۆ نموونە؛ پەتاي كۆرۇنا ئابوورى هەريمى كوردستانى لاواز و نرخى نەوتپش وەكو سەرچاوەيەكى سەرەكى داهاى هەريم، دابەزيو. لەلايەكى ترشەو، عيراق لەبەردەم هەلبژاردنپكى پيشووخەدايە، لاينەكان نايانەويّت قەيرانى دارايى و تەندروستى سالى رابردوو بەهۆى دابەزىنى نرخى نەوت و كۆرۇنا بگرنە ئەستۆ، چونكە پييانوايە كە ئەمە كارىگەرى دەكاتە سەر ئاستى دەنگەكانيان لە هەلبژاردنە پيشووخەكەى عيراق، هەريۆيە دەبينين كە رۆلى ئۆپوزسيۆن دەگيرپ و خويان بە نوينەرى ناپازيەكانى هەريمى كوردستان دەزانن (محەمەد رەئوف- فازل حەمەرفەعت، ٢٠٢٠).

سێیه‌م پارتی به‌شدار له‌ حکومه‌ت که بزوتنه‌وه‌ی گۆڤانه، به‌ شێوه‌یه‌کی تر کێشه و گرتنی بۆ سه‌قامگیری و به‌م پێیه ئاسایشی سیاسی دروسنکردووه، بۆ نموونه له‌ناو بزوتنه‌وه‌ی گۆڤانیش که له‌دوای پارتی و یه‌کێتی، پشکی گه‌وره‌ی له‌ حکومه‌تی بردووه، له‌ روانگه‌ی ئه‌وه‌ی که "حکومه‌ت چاکسازی پێناکری‌ت" (عه‌لی حه‌مه‌سالح، 2020.06.13)، پرسى کشانه‌وه له‌ کابینه‌ی نۆیه‌م بۆته پرسێکی جدی و ئه‌مه‌ش هه‌ره‌شه له‌ توانا و سه‌قامگیری و به‌رده‌وامی ئه‌م حکومه‌ته ده‌کات، که له ئه‌نجامدا کۆی سێکنه‌ر و پرسه ئاسایشییه‌کانی تریش ده‌خاته ژێر کاریگه‌ری خۆیه‌وه. ته‌نانه‌ت له‌لایه‌ک کێشه ناوخۆیه‌یه‌کانی بزوتنه‌وه‌ی گۆڤان و له‌لایه‌کی تره‌وه به‌شداریکردن له‌ کابینه‌ی نۆیه‌م، بزوتنه‌وه‌ی گۆڤانی رووبه‌رووی لیکتزازان کردۆته‌وه، به‌جۆرێک که له‌لایه‌ک تیمی بزوتنه‌وه‌ی گۆڤان له‌ حکومه‌ت سه‌رقالی دانوستانن بۆ پرکردنه‌وه‌ی پۆسته به‌تاله‌کانیان و درێژه‌دان به‌ رێککه‌وته‌که‌یان له‌ گه‌ڵ پارتی دیموکراتی کوردستان، له‌لایه‌کی تریشه‌وه، له‌ناو بزوتنه‌وه‌ی گۆڤاندا گروپیکی تر کار بۆ کۆتایه‌یه‌یان به‌ رێککه‌وتن له‌ گه‌ڵ پارتی و ته‌نانه‌ت کشانه‌وه له‌ حکومه‌ت ده‌کهن (عه‌دنان عوسمان: ٢٠-٨-٢٠٢٠). جگه له‌مانه‌ش ئه‌وه ئه‌م دۆخه‌ی له‌رزۆکتر کروه ئه‌وه‌یه که فراکسیۆنی گۆڤان له‌ په‌رله‌مانی کوردستان به‌هۆی ئه‌م دوو تێپروانینه جیاوازه‌وه ئیستا دابه‌شبووه به‌سه‌ر دوو به‌رده‌ا، به‌ره‌یه‌ک رۆلی ئۆپۆزیسیۆن ده‌بینێت و به‌ره‌یه‌کی تریان وه‌کوو فراکسیۆنی حزبیکی به‌شدار له‌ ده‌سه‌لات ره‌فتار ده‌کات.

جێگه‌ی ئاماژه‌یه له‌ هه‌ریمی کوردستان ئۆپۆزیسیۆنیش له‌لایه‌ک ناکۆکیان پێکه‌وه هه‌یه و له‌لایه‌کی تریشه‌وه له‌ ئاستی ناوخۆییان کێشه و گرتیان هه‌یه. له‌ هه‌ریمی کوردستان ئۆپۆزیسیۆن چهند چه‌شنێکن، بۆ نموونه به‌شیکیان ئه‌و حزبانه‌ن که له‌ په‌رله‌مانی کوردستان کورسییان هه‌یه، به‌لام به‌شدار نین له‌ حکومه‌تدا و به‌ره‌ی ئۆپۆزیسیۆنبوونیان هه‌لبژاردووه، له‌پال ئه‌مانه‌شدا چهند حزب و گروپیکی تری سیاسی هه‌ن که کورسی په‌رله‌مانیان نییه، به‌لام خۆیان وه‌کو ئۆپۆزیسیۆنی سیاسی دهرده‌خه‌ن و ره‌خنه‌ی توند نه‌ک هه‌ر له ئه‌دای کاری حکومه‌ت ده‌گرن، به‌لکوو داوای هه‌لبژاردنی پێشوه‌خته و ده‌ستله‌کارکێشانه‌وه‌ی ئه‌م کابینه‌یه ده‌کهن. به‌گشتی ئۆپۆزیسیۆنی په‌رله‌مانی له‌ هه‌ریمی کوردستان، له‌ چوار حزبی سیاسیی کۆمه‌لی ئیسلامی کوردستان و یه‌کگرتووی ئیسلامی کوردستان و جولا‌نه‌وه‌ی نه‌وه‌ی نوێ و په‌رله‌مانتاره سه‌ربه‌خۆکان (ئه‌وانه‌ی له‌ جولا‌نه‌وه‌ی نه‌وه‌ی نوێ جیا‌بونه‌ته‌وه) و حزبی شیوعی کوردستان پیکهاتوون. به‌لام خالی جێگه‌ی سه‌رنج ئه‌وه‌یه که ئه‌م حزب و لایه‌نانه‌ی

ئۆپۆزسیۆنی ناو په‌رله‌مانی کوردستان، خالی کۆکه‌ره‌وه‌ی سیاسی هاوبه‌شیان نییه و سه‌رباری ئەمه‌ش به‌هۆی که‌می ژماره‌ی کورسیه‌کانیان ناتوانن زۆرینه‌ دروست بکه‌ن، ئەمه‌ش وایکردوه، ئەم حزبانه له میدیاکانیانوه به‌رده‌وام ره‌خنه‌ی توند له سیاسه‌ته‌کانی حکومه‌ت و ره‌وايه‌تی ئەم کابینه‌یه ده‌گرن. کێشه‌یه‌کی گه‌وره‌تریش ئەوه‌یه که ئۆپۆزسیۆنی دهره‌وه‌ی په‌رله‌مانیش، زیاتر له سنوری ناوچه‌ی ژێر ده‌سه‌لاتی یه‌کیه‌تی نیشتمانی کوردستاندا به‌هیز بووه و ئەم جو‌ره له ئۆپۆزسیۆنه‌ ئەو لایه‌نانه‌ که له په‌رله‌مانی کوردستان کورسییان نییه، وه‌کوو بزوتنه‌وه‌ی ئیسلامی و حزبی زه‌حمه‌تکێشان و ئەوانه‌ی له بزوتنه‌وه‌ی گۆڤان جیا‌بوونه‌ته‌وه و نارازین له سیاسه‌تی بزوتنه‌وه‌که. جگه له‌مانه‌ش، له‌م چه‌ند ساله‌ی داویدا توێژیک له خه‌ڵک و هاو‌لاتیان دروست‌بوونه که به‌شداری سیاسی وه‌کوو ئامرازی ده‌ست‌اوه‌ده‌ستکردنی ده‌سه‌لات نابین و بیهیوا بوونه له گۆڤانکاری له‌ریگه‌ی سندووقی ده‌نگدانه‌وه و ته‌نانه‌ت هاو‌لاتیان هان ده‌ده‌ن که نه‌چن بۆ ده‌نگدان، ئەم گروهه‌ سیاسیه‌ زیاتر له تۆره کۆمه‌لایه‌تییه‌کان چالاکن، به‌لام له‌راستیدا خالی کۆکه‌ره‌وه‌ی هاوبه‌ش (جگه له دژایه‌تی حکومه‌ت له‌لایه‌ک و پارته‌کانی به‌شدار له حکومه‌ت وه‌کوو: پارتی و یه‌کیه‌تی و گۆڤان) له‌نیوانیاندا نییه و به‌رنامه‌یه‌کی سیاسی دیاریکراویشیان نییه (محهمه‌د ره‌ئوف- فازل حه‌مه‌ره‌فعت، ٢٠٢٠). ته‌نانه‌ت زۆر جار داوای روو‌خاندنی حکومه‌ت و ده‌رکردنی هه‌موو پارتیه‌ ده‌سه‌لاتداره‌کانی رابردوو له پرۆسه‌ی حوکمرانی کوردستان له‌لایه‌ک و گه‌رانه‌وه بۆ به‌غدا ده‌که‌ن. بۆیه ده‌بینین ئەم گروهانه له‌پال نا‌کۆکی توندی خودی پارته‌کانی به‌شدار له حکومه‌ت، قه‌یرانی ره‌وايه‌تی و به‌شداری دروستکردوه و ئەمه‌ش ئاسایشی سیاسی هه‌ریمی کوردستانی خستۆته مه‌ترسییه‌وه.

ناکۆکییه‌ سیاسیه‌کان تا ئەو راده‌ویه قووله‌ که ته‌نانه‌ت سه‌باره‌ت به‌ رووداوه‌کانی ١٦ ئۆکتۆبه‌ری سالێ ٢٠١٧ ده‌توانین ب‌لێین که کۆنترۆڵکردنی هه‌ر دوو بیره‌ نه‌وتی (ئا‌هانا و بای حه‌سه‌ن) له‌لایه‌ن پارتیه‌وه له‌داوای هاتنی "داعش" بۆ ناوچه‌که و کشانه‌وه‌ی هیزه‌کانی عێراق، یه‌کیه‌تی نیشتمانی کوردستانی نیگه‌ران کردبوو، پارتی دیموکراتی کوردستان له‌و دوو بیره‌وه رۆژانه زیاتر له (260 هه‌زار) به‌رمیل نه‌وتی هه‌نارد ده‌کرد، بۆیه وه‌کوو باسده‌کرێت یه‌کیه‌ک له‌ هۆکاره‌کانی رێککه‌وتنی یه‌کیه‌تی له‌گه‌ڵ حکومه‌تی عێراق له‌باره‌ی که‌رکۆکه‌وه په‌یوه‌ندی به‌و بیره‌ نه‌وتانه‌وه هه‌بووه. پارتی دیموکراتی کوردستان رووداوه‌که به‌ خیانه‌ت ناوده‌بات و یه‌کیه‌تی نیشتمانی کوردستانیش به‌ روداوێکی نه‌خوازراو

و شه‌پ‌ی روبه‌رووبونه‌وه، که بووه هۆی ئه‌وه‌ی که ته‌نها له سنوری ده‌سه‌لاتی یه‌کیتی نیشتمانی کوردستان (11,800) کم 2 خا‌ک له‌ده‌ستبدات، هه‌رچه‌نده له ئه‌نجامدا پارتی دیموکراتی کوردستانیش (15,400) کم 2 خا‌کی ژێر کۆنترۆلی خۆی له‌ده‌ستدراوه (درو و میدیا، 2020-10-16). لێره‌وه له روانگی باری بۆزان (Buzan, 2007: 120)، ئه‌گه‌ر حکومه‌ت و سیسته‌می سیاسی نه‌توانیت یه‌کانگیری و یه‌که‌پارچه‌یی ختک و نه‌ته‌وه بپارێزیت، ئه‌وه ئاسایشی ئه‌و ده‌وله‌ته ده‌که‌وێته مه‌ترسییه‌کی قوول و جدیبه‌وه که ته‌نانه‌ت هه‌رپه‌شه له‌مانه‌وه‌شی ده‌کات، ئیمه ئه‌وه به ئاشکرا له ئه‌نجامی ئه‌م مملانییه سیاسیانه ده‌بینین. بۆ نموونه؛ له‌هه‌ر ساتیکدا نا‌کۆکی نیوان هیز و لایه‌نه کوردستانییه‌کان به‌تایبه‌ت یه‌کیتی نیشتمانی کوردستان و پارتی دیموکراتی کوردستان توندبووبێته‌وه، مه‌ترسی دوو ئیداره‌یی یه‌کێک بووه له‌و پرسه ئاسایشیانه‌ی که هه‌رپه‌شه له‌قه‌واره‌ی دانپێدانراوی سیاسی و ئیداری هه‌ریمی کوردستان کردووه. هۆکاری سه‌ره‌کییه ئه‌م مه‌ترسییه به‌رده‌وامه‌ش ئه‌وه‌یه که هه‌ریمی کوردستان وه‌کو ئه‌وه‌ی بۆ پاراستنی ئاسایشی سیاسی هه‌ر ولایتیک پیویسته یه‌کانگیر و یه‌که‌پارچه بێت، له‌ناوخۆدا یه‌که‌گرتوو نییه و جوگرافیا و ناوچه‌ی نفوز و داها‌ت و هیزی چه‌کدار، له‌نیوان دوو حزبی سه‌ره‌کیددا به‌شبووه، بۆیه هه‌رکاتیک مملانی و نا‌کۆکی توند له‌نیوان ئه‌و دوو هیزه رویدا‌ییت، مه‌ترسی دابه‌شبوونی هه‌ریمی کوردستان و جه‌نگی ناوخۆیی ها‌تۆته ئاراه. بۆ نموونه یه‌کیتی و پارتی له هه‌لمه‌تی هه‌لبژاردنی عێراق و له پرۆسه‌ی هه‌لبژاردنی سه‌رۆک کۆماردا نا‌کۆکییه‌کانیان گه‌یشه‌ لوتکه و به‌م پێیه‌ش پرسی دروستبوونه‌وه‌ی دوو ئیداره‌یی ها‌ته ئاراه، ته‌نانه‌ت له ئێستادا هه‌ندیک جار هه‌رپه‌شه‌ی دروستکردنی دوو هه‌ریمی ده‌کریت، که ئه‌مه‌ش جگه له ئاسایشی سیاسی، ئاسایشی هه‌ریمی کوردستان له‌رووی مانه‌وه و به‌رده‌وامییه‌وه ده‌خاته مه‌ترسییه‌وه که به لوتکه‌ی نا‌اسایشی ده‌زاندریت.

بۆ نموونه، پرسیکی مه‌ترسیدار بۆ ئاسایشی سیاسی هه‌ریمی کوردستان ئه‌وه‌یه که له ئێستادا یه‌کیتی داوا‌ی جێبه‌جێکردنی لامه‌رکه‌زیه‌تی ئیداری و دارایی بۆ پارێزگای سلیمانی ده‌کات (ئارێز عه‌بدو‌للا: 2021-02-20). به‌م دوا‌ییه‌ش جموجوله‌کانی یه‌کیتی نیشتمانی کوردستان له‌سه‌ر ئاستی عێراق زیادیان کردووه، لاهور شێخ جه‌نگی ها‌وسه‌رۆکی یه‌کیتی به‌رده‌وام ده‌چێته به‌غداد و چاوی به‌مسته‌فا کازمی سه‌رۆک وه‌زیران و به‌رپرسانی تری عێراق ده‌که‌وێت (مالپه‌ری خه‌ندان: 15/11/2020).

ئه ومه ش له و چوارچیوه یه دا خویندنه وه ی بۆ ده کربیت که یه کیتی نیشتمانی کوردستان ده یه ویت له ریگه ی حکومه تی ناوه ندیی عیراقه وه، جوړیک له لامه رکه زبه ت بۆ ناوچه ی ژێرده سه لاتی خو ی ده سه به ر بکات، بۆ ئه مه ش ده ستی بۆ دۆسییه ی غاز بردوو ه. چونکه له سه ر ئاستی عیراقی له کو ی سی ناوچه ی ده وه لمه ند به غاز ی سروشتی، ناوچه ی ژێر ده سه لاتی یه کیتی یه کیکه له ناوچه ده وه لمه ند ه کان. بۆیه یه کیتی نیشتمانی ده یه ویت ئه م غازه به کاربه یینیت بۆ به هیژکردنی پیگه ی ئابووری و سیاس ی خو ی له به رامبه ر ناوچه ی ژێر ده سه لاتی پارتی دیموکرات، که له به ره مه پینانی نه وتدا پی شه نگه و یه کیتی ئه مه به مه ترسی بۆ سه ر خو ی ده زانییت، له کاتی کدا به پیی هه موو روانگه ئاسایشییه کان و به تایبه تی باری بۆزان سه رچاوه ی سروشتی مولکی ده وه له ته نه ک حزبیکی سیاس ی. بۆیه ئه م هاوکێشه یه قوولایی نا ئاسایشی سیاس ی له هه ری می کوردستان دهرده خات. بۆ راده سترکردنی غاز و نه وت به عیراق، یه کیتی په نای بۆ ماده ی 112 ی ده ستوری عیراق بردوو ه، که ده لی نه وت و غاز به هاوبه شی نیوان حکومه تی فیدرال و هه ری م و پارێزگا کان به رپۆه ده بریت، ئه مه ش به و واتایه یه که به هو ی ئه م ناکو ییه سیاس یانه قه واره ی هه ری می کوردستان له ژێر مه ترسی دا یه. به گویره ی سایتی فره می وه زاره تی سامانه سروشتییه کان، هه ری می کوردستان بری 200 تریلیۆن پی سیجا (5.7 تریلیۆن مه تر سیجا) یه ده گی غاز ی سروشتی هه یه، که ریژه ی 3% ی تیکرای یه ده گی غازه له سه ر ئاستی جیهان (بروانه: فازل حه مه ره فعه ت - محه مه د ره ئوف، 2021). به لام ئه مه ئه و یه ده گه یه که نه سه لمیندراوه، چونکه ریژه ی سه لمیندراوی یه ده گی غاز ی سروشتی هه ری م به گویره ی راپۆرت هکانی وزه ی ئه مریکا، بره که ی ته نیا (25 تریلیۆن) پی سیجا یه. گوڤاری (ئویل پرایز) که بلاوکراوه یه کی تایبه تمه ندی بواری وزه یه، سالی رابردوو له راپۆرتیکدا باسی له وه کرد، له کو ی ریژه ی سه لمیندراو و نه سه لمیندراوی غاز ی سروشتی هه ری می کوردستان، ته نیا بری (10 تریلیۆن) پی سیجا ی دۆزراوه ته وه و کاری تیدا ده کربیت، ئه مه ش ئه و بره یه که ئیستا له سنوری یه کیتی و له کیلگه ی (کوړمۆر) به ره هم ده هیئریت (فازل حه مه ره فعه ت - محه مه د ره ئوف، 2021).

ئه م ناکو ییانه له ئاستی دهره کیش کاریگه ری له سه ر ئاسایشی سیاس ی هه ری می کوردستان دروست کردوو ه، چونکه له ئاستی به غدا (عیراق) کورد یه کگرتوو نییه، بۆ نموونه له ریکه وتی 11 ی کانوونی دووه می 2021 له کو نگره یه کی رۆژنامه فانی دا هاوپه یمانی "هیوای کوردستانی" که له

ژماره‌یه‌ک په‌رله‌مانتاری سه‌ربه‌خۆ و فراکسیۆنه کوردستانییه‌کانی دهره‌وه‌ی پارتی دیموکراتی کوردستان و یه‌کیتی نیشتمانی کوردستان پیکهاتوون له په‌رله‌مانی عیراق راگه‌ییندرا. رێبوار که‌ریم، ئەندامی هاو‌په‌یمانی "ه‌یوای کوردستانی" به‌ تۆری میدیایی رووداوی راگه‌یاند، گرووی 15 له په‌رله‌مانی عیراق، هاو‌په‌یمانی ه‌یوای کوردستانی راگه‌یاند، که ئامانجی ئەو هاو‌په‌یمانییه راستکردنه‌وه‌ی هه‌له و که‌موکۆپه‌کانی رابردوو و کۆتاییه‌ینان به‌ قۆرخکاری و برسیکردنی خه‌لکی کوردستان، هه‌روه‌ها به‌رگریکردن و دا‌بینکردنی مافه‌ ده‌ستوورییه‌کانی خه‌لکی کوردستانه‌" (مالپه‌ری رووداو: 11-01-2021). به‌م پێیه‌ ره‌وایه‌تی سیاسی حکومه‌تی هه‌رێمی کوردستان له ئاستی ناوخۆیی و دهره‌کی رووبه‌رووی هه‌ره‌شه‌ بۆته‌وه و ئەمه‌ش به‌ لوتمه‌ی ئاسایشی سیاسی داده‌ندریت. بۆ نمونه، هاو‌په‌یمانییه‌که‌ داواده‌که‌ن "هاو‌په‌یمانی چاکه‌خوازان دژی هاو‌په‌یمانی گه‌نده‌لکاران بێته‌ کایه‌وه، که ولاتی به‌و دۆخه‌ مه‌ترسیداره‌ گه‌یاندووه. تێده‌کۆشین بۆ بنیاتنانی په‌یوه‌ندییه‌کی ته‌ندروست و پته‌و له‌نیوان حکومه‌تی فیدراڵ و حکومه‌تی هه‌رێمی کوردستان، که ده‌سته‌به‌ری مافه‌کانی گه‌له‌که‌مان بکات له‌سه‌ر بنه‌مای پاک و شه‌فافیه‌ت و ده‌ستوور و به‌رپرسیاریه‌تی هاو‌به‌ش". (مالپه‌ری رووداو: 11-01-2021). ئەم دهر‌برینه‌ش ه‌یچ واتایه‌ بۆ حکومه‌تی هه‌رێمی کوردستان ناهێلێته‌وه و حکومه‌تیش که له ئاستی دهره‌کی ره‌وایه‌تی خۆی بۆ نوێنه‌رایه‌تکردنی هه‌رێمی کوردستان له‌ده‌ستبده‌ت ئەوه‌ خاوه‌ن ئاسایشی سیاسی نییه‌. به‌م پێیه‌ش، ناسه‌قامگیری سیاسی و نا‌کۆکی سیاسی قوولتری لێده‌که‌وته‌وه که له کۆتاییه‌یدا کار ده‌کاته‌ سه‌ر هه‌موو بو‌ار و ره‌هه‌نده‌کانی تری ئاسایشی هه‌رێمی کوردستان.

٢-٣- مملانیی ئه‌مریکا و ئێران

یه‌کێک له‌ پرسه‌ ئاسایشیه‌کانی سیاسی له‌ روانگه‌ی باری بۆزان پرسی ده‌ستپوه‌ردانی دهره‌کی و به‌زاندنی سه‌روه‌ری ده‌وله‌ته‌، به‌لام له‌رووی یاساییه‌وه‌ هه‌رێمی کوردستان به‌ به‌شێک له‌ عیراق داده‌ندریت، به‌م پێیه‌ کێشه‌ و مملانییه‌کانی ئێران و ئه‌مریکا له‌ سه‌ر خاکی عیراق کاریگه‌ری راسته‌وخۆ و ناراسته‌وخۆی له‌سه‌ر سه‌قامگیری هه‌رێمی کوردستان هه‌بووه. ئەمه‌ش کاریگه‌ری له‌سه‌ر ئاسایشی هه‌رێمی کوردستان داده‌نی. بۆ نمونه‌ سالێ 2020 کاتیک قاسم سوله‌یمانی کۆژا، مانگی‌ک دوا‌ی

کوژرانی و به‌دیاریکراوی له‌ رۆژی پینجی کانونی دووه‌مدا، لایهنه‌ شیعه‌کان له‌ په‌رله‌مانی عیراق کۆبونوه‌ و بریاریندا هیزه‌کانی ئەمریکا له‌ عیراق بکه‌نه‌ دهره‌وه.¹ نوینه‌رانی کورد به‌ ههموو پارتە سیاسییه‌کانه‌وه به‌ش‌دارییان له‌و کۆبونوه‌ی په‌رله‌مانی عیراقدا نه‌کرد، پیکهاته‌ی شیعه به‌ هۆی گوشاره‌کانی ئێران و روانگه‌ی ئایدیۆلۆژیان به‌ته‌نیا و به‌بێ پیکهاته‌ی کورد و سوننه‌ بریاریندا له‌سه‌ر دهرکردنی هیزه‌ بیانییه‌کان و هه‌له‌وه‌شاندنه‌وه‌ی ریککه‌وتنی ئەمنی ئیوان ئەمریکا و عیراق. دهرکردنی هیزه‌کانی ئەمریکا و هاوپه‌یمانان له‌ عیراق، له‌وای کوژرانی قاسم سوله‌ی‌مانیه‌وه له‌ئێستادا ستراتیژی سه‌ره‌کی سیاسه‌تی ئێران له‌ عیراقدا و ته‌نانه‌ت به‌رپرسانی ئێرانی ئەمه‌یان به‌ تۆله‌ی گه‌وره‌ی خوینی سوله‌ی‌مانی ناو‌بردووه‌، بۆیه‌ فشاره‌کانیان له‌سه‌ر هیزه‌ سیاسییه‌کانی عیراق له‌م باره‌یه‌وه توند‌کرده‌وه. ئەمه‌ش به‌راسته‌وخۆ له‌ عیراق مه‌ترسی بۆسه‌ر هه‌رێمی کوردستان دروست‌کرد و به‌ناراسته‌وخۆ گوشاری ئێران بۆسه‌ر هه‌رێمی کوردستان به‌رز‌کرده‌وه که‌ نموونه‌که‌ی له‌ پرسى بودجه و مووچه‌دا بینرا. ئەوکات سێ سه‌رۆکایه‌تییه‌که‌ی هه‌رێمی کوردستان (سه‌رۆکایه‌تی په‌رله‌مان، حکومه‌ت، هه‌رێم) کۆبونوه‌ و به‌پینچه‌وانه‌ی بریاری زۆرینه‌ی شیعه‌کان رایانگه‌یاندا، هه‌رێمی کوردستان مانه‌وه‌ی هیزه‌کانی هاوپه‌یمانان له‌ عیراق، بۆ روبه‌پووبونه‌وه‌ی هه‌ره‌شه‌کانی داعش به‌پێویست و گرنگ ده‌زانن(نێچیرڤان بارزانی: 8/1/2020). به‌لام کاتیکی شیعه‌کان بریاریندا

¹ - ده‌قی پرۆژه‌برياری دهرکردنی هیزه‌کانی ئەمریکا له‌ عیراق به‌م شێوه‌یه‌یه: یه‌که‌م، پابه‌ندکردنی حکومه‌تی عیراق به‌ هه‌له‌وه‌شاندنه‌وه‌ی داواکردنی هاوکاری له‌ هاوپه‌یمانانی نیوده‌وله‌تی بۆ به‌ره‌نگاربوونه‌وه‌ی داعش که‌ له‌ سالی 2016 و له‌سه‌رده‌می کابینه‌که‌ی حه‌یدەر عه‌بادی ئاراسته‌ی ولاتان کرابوو، ئەمه‌ش له‌به‌ر ته‌واوبوونی ئۆپه‌راسیۆنی سه‌ربازی و جه‌نگی عیراق و به‌دییه‌نانی سه‌ره‌که‌وتن به‌سه‌ر داعش، پێویسته‌ حکومه‌تی عیراق کار له‌سه‌ر کۆتاییه‌پێنان به‌ بوونی هه‌ر هیزیکێ بیانی له‌سه‌ر خاکه‌ی بکات و رێگری بکات له‌به‌کاره‌پێنانی ئاسمانی عیراقی له‌به‌ر هه‌ر هۆکارێک بێت. دووه‌م، ده‌بێ حکومه‌تی عیراق، له‌رێگه‌ی فەرمانده‌ی گشتی هیزه‌ چه‌کداره‌کان ژماره‌ی ره‌هنه‌رانی بیانی که‌ پێویستی پێیه‌ هه‌روه‌ها شوین و کاره‌کانیان و ماوه‌ی گرێبه‌سته‌کانیان رابگه‌یه‌نیت. سێیه‌م، ده‌بێ حکومه‌تی عیراق له‌رێگه‌ی وه‌زیری دهره‌وه‌ی له‌ نه‌ته‌وه‌ یه‌کگرتووه‌کان و ئەنجوومه‌نی ئاساییشی نیوده‌وله‌تی سکالا دژی ویلایه‌ته‌ یه‌کگرتووه‌کانی ئەمریکا تۆمار بکات به‌هۆی ئەو پێشیلکارییه‌ ترساناکانه‌ی له‌سه‌ره‌ری و ئاساییشی عیراق ئەنجامیداون. چواره‌م، بریاره‌که‌ له‌ رۆژی ده‌نگدان له‌سه‌ری جێبه‌جێه‌کریت. بۆ زانیاری زیاتر ب‌روانه: مجلس النواب يصوت على قرار نيابي بإنهاء تواجد القوات الاجنبية في العراق: 05/01/2020.

هێزه‌کانی ئەمریکا له عێراق بکه‌نه‌ده‌روه‌ه، پرسی گواستنه‌وه‌ی هێزه‌ سه‌ربازیه‌کانی ئەمریکا له‌ناوچه‌کانی عێراق بۆ هه‌ریکی کوردستان هاته‌ئاراوه. ئه‌وکات له‌ راگه‌یانده‌کان ب‌لاوکرایه‌وه (بروانه: فازل حه‌مه‌رپه‌غه‌ت، ٢٠٢٠) که‌ کۆماری ئیسلامی ئێران له‌پێگه‌ی نازم ده‌باغ نوینه‌ری حکومه‌تی هه‌ریک له‌ تاران، نامه‌یه‌کی به‌زمانیکی توند ئاراسته‌ی به‌رپرسیانی هه‌ریکی کوردستان کردووه و له‌و نامه‌یه‌دا، ئێران هۆشداره‌ی به‌ هه‌ریکی کوردستان داوه که‌ ده‌بیته‌ هه‌ریکی کوردستان په‌یوه‌ست بیته‌ به‌ برپاری په‌رله‌مانی عێراق بۆ ده‌رچوونی هێزه‌کانی ئەمریکا له‌ عێراق. نامه‌که‌ی ئێران بۆ هه‌ریکی کوردستان جه‌ختی له‌سه‌ر ئەم خاڵانه‌ کردبوو: ١- هه‌ریکی کوردستان له‌گه‌ڵ عێراقدا یه‌ک جوگرافیه‌ی سیاسیه‌ی سه‌ربازیه‌یه. ب- دوا‌ی کردنه‌ده‌روه‌ه‌ی هێزه‌کانی ئەمریکا له‌ عێراق، هه‌ریکی کوردستان نابیته‌ بیته‌ به‌ په‌ناگه‌ بۆ هێزه‌کانی ئەمریکا (بروانه: فازل حه‌مه‌رپه‌غه‌ت، ٢٠٢٠). لێره‌وه‌ ده‌رده‌که‌وێته‌ که‌ له‌لایه‌ک هه‌ریکی کوردستان سه‌روه‌ری سیاسیه‌ی نییه‌ و به‌شیکه‌ له‌ عێراق و به‌م ئاسایشه‌ سیاسیه‌که‌ی به‌رده‌وام له‌ ژێر هه‌رپه‌شه‌ی برپاری زۆرینه‌ دایه‌، له‌لایه‌کی تریشه‌وه‌، مملانیی ولاتان و دابه‌شبوونی ئایدیۆلۆژیایی و نه‌ته‌وه‌یی و مه‌زه‌به‌ی و...هتد، له‌ چوارچێوه‌ی عێراقدا هه‌رپه‌شه‌یه‌کی راسته‌قینه‌ بۆسه‌ر هه‌ریکی کوردستان.

بۆیه‌ بینیمان که‌ له‌لایه‌نه‌ شیععه‌کان و ئێران له‌ ساڵی ٢٠٢٠ هه‌رپه‌شه‌کانیان هه‌ریکی کوردستانیان کرده‌ کردووه. بۆ نموونه‌ له‌ هه‌شتی مانگی کانونی دووه‌می ٢٠٢٠ کاتیکی ئێران بۆ تۆله‌کردنه‌وه‌ی کوشته‌نی قاسم سوله‌یمانی له‌لایه‌ن ئەمریکاه‌وه‌ چهند مووشه‌کیکی ئاراسته‌ی بنکه‌کانی ئەمریکا له‌ عێراق کرد، چهند مووشه‌کیکی له‌لایه‌ن ئێرانه‌وه‌ به‌ره‌و هه‌ولیر ئاراسته‌ کران. که‌ هه‌م په‌یام بوو بۆ ئەمریکیه‌کان که‌ له‌ هه‌ریکی کوردستانیش پارێزراو نابن و هه‌میش بۆ هه‌ریکی کوردستان که‌ ئه‌گه‌ر له‌ چوارچێوه‌ی ستراتیژی ئێران و شیععه‌کان کار نه‌کات ئه‌وه‌ ده‌کرێته‌ ئامانج. هه‌روه‌ها جاری دووه‌میش له‌ ریکه‌وتی 30 ی ئه‌یلوولی ٢٠٢٠ له‌ ناوچه‌ی به‌رتله‌ی سه‌ربه‌ پارێزگای نه‌ینه‌وا، شه‌ش مووشه‌ک ئاراسته‌ی فرۆکه‌خانه‌ی هه‌ولیر کران، که‌ دواتر له‌وای 30 ی حه‌شده‌ی شه‌به‌که‌ که‌ به‌شیکه‌ له‌ میلیشیاکانی به‌در، له‌لایه‌ن حکومه‌تی هه‌ریکی کوردستان به‌ ئه‌نجامدانی هێرشه‌که‌ تۆمه‌تبار کرا (نوچه‌نێت: ٢٠٢١-٢-١٨). لێره‌وه‌ بۆمان روونده‌بیته‌وه‌ که‌ ناکوکییه‌ سیاسیه‌ی و ئایدیۆلۆژیاییه‌کانی به‌غدا و هه‌ولیر له‌لایه‌ک و مملانیی توندی ئێران و ئەمریکا له‌لایه‌کی تره‌وه‌، جگه‌ له‌ مه‌ترسی بۆسه‌ر ئاسایشی سیاسیه‌ی، ئاسایشی

سه‌ربازی ههریمی کوردستانیش ده‌خاته ژێر هه‌پشه‌وه و به‌م پێیه ناسه‌قامگیری و نا‌ناسایشی دروسته‌به‌یت. گه‌وره‌ترین پرسى ئاسایشیش بۆ ههریمی کوردستان به‌م پێیه بریتیه له نه‌بوونی سه‌روه‌ری، که واده‌کات ههریمی کوردستان له‌ژێر کاریگه‌ری ئاسایشی عیراق له‌لایه‌ک و بپاری زۆرینه‌ی شیه‌ه‌کانه‌وه به‌یت.

٣-٣- په‌یوه‌ندییه‌کانی ههریمی کوردستان و عیراق: نا‌کۆکی و پرسه‌ هه‌له‌په‌سێردراوه‌کان

نا‌کۆکی نیوان عیراق و ههریمی کوردستان سه‌باره‌ت به‌ پرس و بابته‌ جو‌راو‌جو‌ره‌کانه‌وه، به‌رده‌وام هه‌ره‌شه‌ی له‌سه‌ر ئاسایشی سیاسى و ته‌نانه‌ت ئابووری و سه‌ربازی و کۆمه‌لگه‌یه‌ی ههریمی کوردستان کردووه. بۆ نموونه‌ یه‌کیک له‌ پرسه‌ ئالۆزه‌کانی نیوان حکومه‌تی فیدرالی و حکومه‌تی ههریمی کوردستان پاش سالی ٢٠٠٣، پرسى "ناوچه‌ جێنا‌کۆکه‌کان" له‌ میکانیزمی چاره‌سه‌رکردنی ئەم کێشه‌یه، له‌ به‌ندی (٥٨) له‌ یاسای به‌رپۆه‌بردنی ده‌وله‌ت سالی ٢٠٠٤ و به‌ندی (١٤٠) له‌ ده‌ستووری سالی ٢٠٠٥ داپێژراوه. پاش په‌سندکردنی ده‌ستووری هه‌میشه‌یی عیراق له‌ سالی ٢٠٠٥ به‌پێی به‌ندی (١٤٠/یه‌که‌م)، ده‌سه‌لاتی جێبه‌جێکردنی فیدرالی پابه‌ند کرا به‌ گرتنه‌به‌ری هه‌نگاوی پێویست بۆ جێبه‌جێکردنی به‌ندی (٥٨) له‌ یاسای به‌رپۆه‌بردن؛ واته‌ ناوه‌پۆکی ئەم به‌نده‌ به‌ته‌واوه‌تی گواسترایه‌وه بۆ ناو ده‌ستووری نوێ. هه‌روا به‌پێی به‌ندی (١٤٠/دووهم) میکانیزمه‌کانی جێبه‌جێکردنی ئەم پرۆسه‌یه به‌ سێ قۆناغی "ئاساییکردنه‌وه"، "ئامار" و "په‌فراندۆم" دا‌تیپه‌ر ده‌به‌یت له‌ که‌رکووک و ناوچه‌ جێنا‌کۆکه‌کانی تر بۆ دیاریکردنی ویستی خه‌لکی ئەو ناوچانه، به‌ جو‌ریک که‌ نابێ له‌ ٢٠٠٧/١٢/٣١ تیپه‌ر بکات، به‌لام تاوه‌کوو ئیستا به‌جێبه‌جێنه‌کراوی ماوه‌ته‌وه، چونکه‌ به‌ سه‌رنجدان به‌ نه‌بوونی ئیراده‌ له‌ حکومه‌تی فیدرالی بۆ جێبه‌جێکردنی به‌ندی (١٤٠)، په‌رشوب‌لاوی لایه‌نه‌ کوردیه‌یه‌کان، با‌لاده‌ستبوونی سه‌ربازی حکومه‌تی عیراق له‌ ناوچه‌ جێنا‌کۆکه‌کان پاش په‌فراندۆمی ٢٠١٧، ده‌ستوه‌ردانه‌ هه‌ریمیه‌یه‌کان له‌ دۆخی ناوچه‌ جێنا‌کۆکه‌کان (به‌تایبه‌تی تورکیا و ئێران) و به‌تایبه‌ت بوونی هێزه‌کانی هه‌شدی شه‌عی له‌و ناوچانه، به‌ندی (١٤٠) تاوه‌کوو ئەم قۆناغ جێبه‌جێنه‌کراوه‌ (پروانه: وه‌له‌ده‌به‌گی، ٢٠١٩). به‌تایبه‌تی له‌ پاش رووداوه‌کانی ١٦ ئۆکتۆبه‌ری سالی ٢٠١٧ه‌وه، به‌هۆی پاشه‌کشه‌کردنی هێزی پێشمه‌رگه‌ له‌ ناوچه‌ کوردستانیه‌یه‌کانی ده‌ره‌وه‌ی ئیداره‌ی ههریمی کوردستان، به‌ یارمه‌تی سوپا و هه‌شدی شه‌عی و ده‌سه‌لاتی خو‌جیی پارێزگای که‌رکووک، له‌ که‌رکووک و ناوچه‌کانی تر لێشای هاتنی عه‌ره‌ب و

داگیرکردنی زه‌وییه کشتوکالییه‌کانی ده‌ستپیکردوو. ئەمه‌ش هه‌م ئاسایشی سیاسی و هه‌میش سهربازی و کۆمه‌لگه‌یی و ته‌نانه‌ت ئاسایشی ئابووری هه‌ریمی کوردستانی به‌هۆی کۆنترۆڵکردنی سه‌رچاوه‌کانی وزه‌وه خستۆته مه‌ترسییه‌وه. بۆیه ئەم ناکۆکیانه له‌ بوار و ره‌هه‌ندی جۆراوجۆر، هه‌ره‌شه له‌ ئاسایشی هه‌ریمی کوردستان ده‌کات.

بۆ نموونه، له‌ ئیستادا یه‌کیک له‌ گرنگترین ناکۆکییه‌کانی نیوان هه‌ریمی کوردستان و به‌غدا پرسى برینى بودجه و مووچه‌یه، جیگه‌ی ئاماژه‌یه له‌ تشرینی یه‌که‌می ساڵی 2004 پشکی هه‌ریمی کوردستان له‌ بودجه‌ی خه‌ملێنراوی عیراق بۆ ساڵی 2005 به‌ رێژه‌ی 8% بۆ 10% دیاریکرا، ئەم باب‌ه‌ته‌ش کاردانه‌وه‌ی توندی هه‌ریمی کوردستانی لیکه‌وته‌وه و هه‌ریمی کوردستان داوا‌ی کرد پشکی کورد بکریته‌ 25% له‌ بودجه‌ی عیراق، به‌لام دواتر پشکی 17% بۆ کورد جیگیر کرا. سه‌باره‌ت به‌ و پێژه‌یه‌یی که‌ دیاریکراوه بۆ کوردستان، که‌ پشکی هه‌ریمی کوردستان له‌ بودجه‌دا، پێشتر به‌ رێککه‌وتنی سیاسی به‌ 17% دیاریکراو، دواتر له‌ کابینه‌که‌ی حه‌یدەر عه‌بادی به‌ی بنه‌مايه‌کی یاسایی که‌مکرایه‌وه بۆ 12.68%، به‌لام ئیستا به‌ی ئه‌و ئاماره‌ی وه‌زاره‌تی پلاندانانی حکومه‌تی عیراق له‌باره‌ی ژماره‌ی دانیشتووانی عیراق ب‌لاویک‌ردوو‌ه‌ته‌وه، پشکی هه‌ریمی کوردستان له‌ بودجه‌ی عیراق ده‌بی‌ت 13.94% بی‌ت (عبدالواحید حسن، 2021). به‌م پێیه‌ رێژه‌ی پشکی هه‌ریم و پرسى خه‌رجیه‌ی سیادییه‌کان و حاکیمه و بودجه‌ی پێشمه‌رگه‌ له‌ و پرسانه‌ن که‌ هه‌ر له‌ (2007) ده‌وه‌ باب‌ه‌تی نا‌ره‌زایی و ناکۆکین له‌ نیوان هه‌ریمی کوردستان و عیراق، میدیا و لایه‌نه‌ سیاسیه‌کان له‌ به‌غدا به‌رده‌وام ره‌خنه‌یان هه‌یه که‌ رێژه‌ی 17% بۆ هه‌ریم زۆره و هه‌ریم به‌شداری له‌ داها‌ته‌کان نا‌کات، هه‌ریمیش هه‌میشه‌ گازنده‌ی ئه‌وه‌ی کردوو که‌ پشکی فیعلی ته‌رخانه‌راو بۆ هه‌ریم نزیکه‌ی 11% بووه‌ نه‌ک 17%، چونکه‌ به‌شیک زۆر له‌ بودجه‌که به‌ رێژه‌ی زیاتر له‌ 35%-ی بۆ خه‌رجیه‌ی سیادییه‌کان ته‌رخانه‌راوه که‌ هه‌ریمی کوردستان لێی بی‌ه‌ش کراوه، به‌شیک تریشی به‌ رێژه‌ی زیاتر له‌ 10% بۆ خه‌رجیه‌ی حاکیمه ته‌رخانه‌راوه که‌ بری شایسته‌ی هه‌ریم له‌ویش وه‌ک پێویست خه‌رج نه‌کراوه، وه‌ک پاره‌ی جووتیاران و ده‌رمان و... هتد. جگه‌ له‌ وه‌ش هه‌ر له‌ 2007-ده‌هه‌ تاکوو ئیستا، له‌ یاسای بودجه‌ی زۆربه‌ی ساڵانی عیراقدا ماده‌یه‌ک هه‌بووه بۆ خه‌رجکردنی مووچه و چه‌ک و ته‌قه‌مه‌نی و مه‌شقی پێشمه‌رگه، به‌لام هه‌یچ کات ئه‌و ماده‌یه جیبه‌جی نه‌کراوه و هه‌یچ بره‌ پاره‌یه‌ک بۆ پێشمه‌رگه له‌ بودجه‌ی عیراق خه‌رج نه‌کراوه (جیهانگیر سدیق

گو‌لپی، (٢٠٢١). بۆیه ئهم ناكوکييه سياسيانه له روانگهي باري بۆزانه‌وه، کاريگه‌ري نه‌ريني له‌سه‌ر ئاسايشی سه‌ربازی و ئابووری کوردستان داناوه که له ئه‌نجامدا ئاسايشی کو‌مه‌لگه‌یی و ژينگه‌یی هه‌ري‌می کوردستانيش ده‌خاته مه‌ترسييه‌وه.

له‌لايه‌کی تريشه‌وه ناكوکييه سياسييه‌کانی هه‌ري‌می کوردستان و به‌غدا له‌ بوار ره‌هه‌ندی تری ئابووری ره‌نگی داوه‌ته‌وه و مه‌ترسی ئاسايشی بۆ ئاسايشی ئابووری دروستکردووه، بۆ نموونه سه‌باره‌ت به‌ پرسى نه‌وت و گاز، هه‌ري‌می کوردستان توانیويه‌تی ياسايه‌ک به‌ناوی ياسای نه‌وت و گاز له‌ سا‌لی 2007 ده‌ریکات، که به‌پیی ماده‌ س‌ی (3) له‌م ياسايه‌ حکومه‌تی هه‌ري‌م هه‌موو ئه‌و به‌شه‌ نه‌وته‌ی که له‌ کوردستاندا هه‌یه به‌ مو‌لکی خو‌ی‌ده‌زانیت، هه‌روه‌ها به‌پیی ماده‌ی سه‌د و یازده مافی خو‌یه‌تی به‌شی خو‌ی وه‌ریگری‌ت له‌ داها‌تی کيلگه‌کانی به‌ره‌مه‌پێنانی نه‌وت به‌ تايبه‌تی دوا‌ی 2005/8/15. بۆیه ئه‌و ناكوکييه‌ ده‌گه‌ري‌ته‌وه بۆ شي‌کردنه‌وه‌ی ماده‌ده‌کانی (111) و (112) ی ده‌ستوری هه‌ميشه‌یی و هه‌روه‌ها نه‌بوونی ياسای نه‌وت و گاز له‌ لایه‌نی حکومه‌تی في‌درال، له‌ بر‌گه‌ی يه‌که‌می ماده‌ی (112) داها‌تووه: ((حکومه‌تی في‌درال له‌گه‌ل هه‌ري‌م و پارێزگا به‌ره‌مه‌پێنه‌ره‌کان، نه‌وت و گازي به‌ره‌مه‌پێناوی کيلگه‌کانی ئیستا به‌ري‌وه‌ده‌بات... هتد))، به‌لام به‌غدا تي‌رواني‌نیکي تری هه‌یه و پي‌ی وایه که به‌پیی ماده‌ی (111)ی به‌ري‌وه‌بردنی سامانی نه‌وت؛ له‌ گشت عیراق بۆ حکومه‌تی في‌درالييه. به‌ هو‌ی نه‌بوونی ياسای نه‌وت و گازي في‌درالييه‌وه، تاکوو ئیستا ئه‌م باب‌ه‌ته‌ يه‌کلایي نه‌کراوه‌ته‌وه و ري‌سايه‌کی پوون و يه‌کلاکه‌ره‌وه‌ش نييه بۆ چۆنيه‌تی به‌شداري‌کردنی هه‌ري‌م به‌ داها‌ته‌کانی نه‌وت له‌ پي‌که‌پێنانی داها‌ته في‌درالييه‌کان. هه‌روه‌ها سه‌باره‌ت به‌ داها‌ته في‌درالييه به‌ده‌سته‌تاه‌تووه‌کان له‌ هه‌ري‌م، باج و پ‌سومات و گو‌مرگه‌کان، تاکوو سا‌لی 2013 بارته‌قای ئه‌و داها‌تانه له‌ پ‌شکی بودجه‌ی هه‌ري‌م به‌ شي‌وه‌ی داش‌کاندن (المقاصه) له‌لایه‌ن به‌غداوه ده‌بردرا، ماده‌ی 29-ی ياسای کارگيری‌ی دارایی 2019 بناغه‌يه‌کی بۆ دابه‌ش‌کردنی ئه‌و داها‌تانه داناوه، به‌لام کيشه‌ی سه‌ره‌کی له‌م پ‌ووه‌وه چ بۆ ئه‌و داها‌تانه و چ بۆ پ‌اده‌ست‌کردنی داها‌ته‌کانی نه‌وتيش بري‌تييه له‌ پي‌کاری جي‌به‌جي‌کردنه‌که‌ی، چونکه سه‌ره‌پای به‌شداري‌کردنی هه‌ري‌م به‌و داها‌تانه له‌ پي‌گه‌ی شي‌وازی له‌بري داش‌کاندن تاوه‌کوو 2013 بۆ باج و گو‌مرگه‌کان و له‌ 2019 و 2020 بۆ ئه‌و داها‌تانه و داها‌تی 250 هه‌زار به‌رميل نه‌وت پ‌وژانه، به‌لام هه‌ميشه وا پ‌اده‌گه‌به‌نریت که هه‌ري‌م به‌ هي‌چ جو‌ریک به‌شداري‌ی نه‌کردووه له‌ پي‌که‌پێنانی داها‌ته‌کانی

عێراق، ئه‌مه‌ش کراوه‌ته پاساو بۆ نه‌ناردنی بری شایسته له پشکی بودجه‌ی هه‌رێم، هه‌ر چه‌نده له راستیدا ئه‌و شیوازه‌ش هه‌ر جوړیکه له به‌شداریکردن له پیکه‌پێانی داهاته گشتیه‌کان (بروانه: سدیق گو‌لپی، ٢٠٢١).

ئه‌م ناکۆیه سیاسیه‌یانه راسته‌وخۆ ئاسایشی سه‌ربازی هه‌رێمی کوردستانیشی تووشی مه‌ترسی کردۆته‌وه، به‌و پێیه‌ی که ئاسایشی سه‌ربازی ده‌سته‌به‌ری ئاسایشی سیاسی ده‌کات و به‌پێچه‌وانه‌وه. به‌لام یشه‌کانی نیوان به‌غدا و هه‌ولێر وایکردوه که هێزی سه‌ربازی کوردستان که پێشمه‌رگه‌یه نه‌توانی‌ت پرچه‌ک بکری‌ت و لاواز بێ‌ت و ئه‌مه‌ش مه‌ترسیدارترین پرسى ئاسایشیه‌ی بۆ ئاسایشی سیاسی و سه‌ربازی و ته‌نانه‌ت مانه‌وه‌ی هه‌رێمی کوردستان و هاو‌لاتیانی که کو‌ی پرسه‌کانی تریش ده‌خاته په‌راویزه‌وه له ئه‌گه‌ری دروستبوونی مه‌ترسییه‌کی سه‌ربازی که پێشمه‌رگه نه‌توانی‌ت به‌رگری له هه‌رێمی کوردستان و خاک و حکومه‌ت و هاو‌لاتیانی بکات بۆه‌وی ئه‌م ناکۆکیانه‌وه.

هه‌رچه‌نده له ده‌ستوری هه‌میشه‌ی عێراق سا‌لی 2005 به‌پێی ماده‌ی 125 دانیاوه به‌وه‌ی که هێزی پێشمه‌رگه هێزی پاراستنی سنووری هه‌رێمی کوردستانه. به‌لام بودجه‌ی هێزی پێشمه‌رگه و ژماره‌ی ئه‌و هیزانه سه‌رچاوه‌ی کیشه و ناکۆکی بووه له نیوان هه‌رێمی کوردستان و حکومه‌تی فیدرا‌لی. حکومه‌تی هه‌رێم پێداگری له‌سه‌ر ئه‌وه ده‌کات که ژماره‌ی هیزه‌کانی پێشمه‌رگه زیاتر له 180.000 که‌س ده‌بێ‌ت، به‌لام حکومه‌تی فیدرا‌لی به‌و ژماره‌یه رازی نییه و ده‌یه‌وێت ئه‌م ژماره‌یه که‌مبکری‌ته‌وه بۆ 25.000 - 30.000 که‌س. هه‌روه‌ها حکومه‌تی هه‌رێمی کوردستان جه‌خت له‌سه‌ر ئه‌وه ده‌کاته‌وه که بودجه‌ی پێشمه‌رگه له بودجه‌ی وه‌زاره‌تی به‌رگری عێراق دا‌بین بکری‌ت، چونکه پێشمه‌رگه به‌شیکه له سیسته‌می به‌رگری عێراق (مالپه‌ری سه‌به‌ی: ٢٧-٨-٢٠١٨). جیگه‌ی ئاماژه‌یه له‌سا‌لی 2007 هه‌و به‌غدا بودجه‌ی پێشمه‌رگه نادات. هه‌روه‌ها با‌به‌کر زی‌باری، سوپاسا‌لاری پێشووی عێراق له ریکه‌وتی (٣-٤-٢٠١٩)، به‌ مالپه‌ری فه‌رمی پار‌تی را‌گه‌یانده‌وه: به‌پێی یاسا و ده‌ستوور پێویسته‌ پ‌ژ‌ه‌ی به‌شداریه‌ی کورد له‌ نیو سوپای عێراقدا بگاته 20% له‌ دوا‌ی پرۆسه‌ی ئازادی عێراق ئه‌گه‌ر پ‌ژ‌ه‌ی کورد له‌ نیو پیکه‌اته‌ی سوپای عێراقدا نه‌گه‌یه‌شتی‌بێ‌ت به‌و پ‌ژ‌ه‌یه‌ش، به‌لام به‌ پ‌ژ‌ه‌یه‌کی باش له‌ سوپای نویی عێراقدا به‌شداریه‌ی هه‌بوو. سوپاسا‌لاری پێشووی عێراق ئاماژه‌ی بۆ ئه‌وه کرد: به‌داخه‌وه ئیستا پ‌ژ‌ه‌ی کورد ناگات به‌ 1% یش، که ئه‌وه‌ش کاریگه‌ری خۆی هه‌یه (بروانه: زی‌باری، ٢٠١٩). جیگه‌ی ئاماژه‌یه که

له‌پاش سالی ٢٠٠٣ ریژه‌ی کورد له‌ سوپای عیراقدا نزیکه‌ی ٨% بووه، به‌لام ته‌نها له‌نیوان سالانی ٢٠٠٣ بۆ ٢٠١٥ سوپای عیراق به‌قه‌باره‌ی زیاتر له ١٤٩ ملیار دۆلار گرێبه‌ستی بۆ کرینی چه‌ک له‌گه‌ل کۆمپانیا جیهانییه‌کان واژۆ کردوو، به‌لام له‌و ریژه‌یه‌ هه‌یچی به‌هه‌ری کوردستان یاخود به‌پێشمه‌رگه‌ نه‌داوه. بۆیه دهرده‌که‌وێت به‌غدا ئه‌م ناکوکیانه‌ بۆ لاوازکردنی ئاسایشی سه‌ربازی هه‌ری کوردستان بقۆزێته‌وه که ئه‌م لاوازییه‌ش ده‌توانێت له‌داهاتوو مه‌ترسییه‌کی راسته‌قینه‌ بێت بۆسه‌ر مانه‌وه و ئاسایشی هه‌ری کوردستان به‌گشتی.

٣-٤- په‌یوه‌ندی راسته‌وخۆی حزب به‌ ده‌وله‌تان و په‌یوه‌ندی ولاتان به‌ حزبه‌کان له‌ ناوخۆی کوردستان

هه‌رچه‌نده له‌رابردوودا و پێش دروستبوونی حکومه‌تی هه‌ری کوردستان له‌ سالی ١٩٩٢ و پاشان دانپێنانی ده‌ستووری له‌ پاش سالی ٢٠٠٣ه‌وه به‌ حکومه‌ت و کیانی هه‌ری کوردستان و ته‌نانه‌ت به‌هۆی پێویستییه‌کانی خه‌بات پارتیه‌ سیاسیه‌کانی هه‌ری کوردستان په‌یوه‌ندیان له‌گه‌ل ولاتانی دراوسێ و ته‌نانه‌ت هه‌یه‌ سه‌روو هه‌رییه‌کانیش هه‌بووه، به‌لام له‌ ئێستادا به‌کێک له‌ هه‌ره‌شه‌کان بۆسه‌ر ئاسایشی سیاسی هه‌ری کوردستان که که‌متر گرنگی پێدراوه بریتیه‌ له‌ په‌یوه‌ندی راسته‌وخۆی پارت و لایه‌نه‌ سیاسیه‌کان به‌ ده‌وله‌تانی دراوسێ یاخود په‌یوه‌ندی ده‌وله‌تان به‌و پارت و لایه‌نه‌ سیاسیه‌کانی هه‌ری کوردستان (بروانه: ئازانسی ئانادۆل: ٢٠٢٠). چونکه به‌پراوی ئێمه ئه‌و کاته حکومه‌تی هه‌ری کوردستان و دامه‌زراوه فهرمییه‌کانی بێهه‌ و ناکاریگه‌ر ده‌بن و ده‌رفه‌ت بۆ رێککه‌وتنی ژێربه‌ژێر و نه‌ینی و ته‌نانه‌ت ده‌ستیوه‌ردان له‌ کاروباری ناوخۆی هه‌ری کوردستان و دروستبوونی لیکترازی ناوخۆی ده‌کرێته‌وه. لوتکه‌ی ئه‌مه‌ش له‌ رووداوه‌کانی ١٦ ئۆکتۆبه‌ری سالی ٢٠١٧ بینرا (سه‌رتیپ قه‌شقه‌یی، ٢٠٢١) بۆ نمونه، به‌شێک له‌ په‌کێتی نیشتمانی کوردستان به‌ رێککه‌وتنی ژێربه‌ژێر له‌گه‌ل ئێران و به‌غدا، له‌ ده‌ره‌وه‌ی دامه‌زراوه فهرمییه‌کانی حکومه‌تی هه‌ری کوردستان و به‌بێ گه‌رانه‌وه بۆ سه‌روکایه‌ی هه‌ری کوردستان و وه‌زاره‌تی پێشمه‌رگه‌ بریاریان له‌سه‌ر چاره‌نووسی که‌رکووک و ناوچه کوردستانییه‌کانی تر و کشانه‌وه‌ی هه‌زی پێشمه‌رگه‌ له‌و ناوچانه‌ی که له‌ جه‌نگی دژی داعش که‌وتبوونه ژێر ده‌ستی پێشمه‌رگه‌ی کوردستان دا. (نه‌جمه‌دین که‌ریم، ٢٠١٧).

ته‌نانه‌ت و‌لاتانی هه‌ریمی له‌سه‌ره‌له‌دانی قه‌یرانی سه‌روکایه‌ی هه‌ریمی کوردستان له‌ ساڵی ٢٠١٥ رۆلایان له‌ رازیکردنی لایه‌نه‌ سیاسیه‌کان و هه‌روه‌ها له‌ دانووستانی لایه‌نه‌ سیاسیه‌کانی هه‌ریمی کوردستان له‌ پیکه‌ینانی حکومه‌ت هه‌بووه. هه‌رچه‌نده‌ ئه‌و و‌لاتانه‌ ئه‌مه‌ نه‌ک به‌ ده‌ستیوه‌ردان به‌لکوو به‌ یارمه‌تیدانی هه‌ریمی کوردستان و دۆستایه‌تییان له‌گه‌ڵ پارتیه‌کانی هه‌ریمی کوردستان ده‌گه‌رینه‌وه‌ (له‌هۆن نه‌سه‌رده‌ین، ٢٠١٩)، به‌لام له‌ راستیدا سه‌ربه‌خۆیی سیاسی و له‌ روانگی قوتابخانه‌ی کۆپنه‌ه‌گیشه‌وه‌ ئاسایشی سیاسی هه‌ریمی کوردستان ده‌خاته‌ مه‌ترسییه‌وه‌.

هه‌ر ئه‌مه‌ش وایکردوه‌ که به‌گوێره‌ی نوسراویکی مه‌سرور بارزانی سه‌روکی حکومه‌تی هه‌ریم، که له‌ ریکه‌وتی (٧-٨-٢٠١٩) به‌ ژماره (١٥) ده‌رچوو، گشت وه‌زاره‌ت و دامه‌زراوه‌کان حکومه‌ت پابه‌ندکراون به‌وه‌ی ته‌نیا له‌رپه‌گه‌ی فه‌رمانگه‌ی په‌یوه‌ندییه‌کانی ده‌روه‌ه، په‌یوه‌ندی له‌گه‌ڵ نێرده و نوسینگه‌ی و‌لاتان و کۆمه‌لگه‌ی نیوده‌وله‌تی بکه‌ن له‌ هه‌ریمی کوردستان. هاوکات به‌په‌شبه‌ستن به‌ نوسراوی ژماره (١٥)، سه‌فین دزه‌یی به‌رپرسی فه‌رمانگه‌ی په‌یوه‌ندییه‌کانی ده‌روه‌ه، به‌زمانی ئینگلیزی نوسراویکی ئاراسته‌ی کونسولگه‌ری و نوێنه‌رایه‌تی و‌لاتان له‌ هه‌ریمی کوردستان کردوه‌ و داوایان لێده‌کات بۆ هه‌ر جۆره په‌یوه‌ندییه‌ک له‌گه‌ڵ فه‌رمانگه‌کانی حکومه‌تی هه‌ریم و "پارته‌ سیاسیه‌کان" هه‌ماهه‌نگی له‌گه‌ڵ فه‌رمانگه‌ی په‌یوه‌ندییه‌کانی ده‌روه‌ه‌دا بکه‌ن.^١

هه‌رچه‌نده‌ له‌لایهن میدیاکانه‌وه‌ ره‌خنه‌ی لێگیرا، چونکه به‌پروای ره‌خنه‌گره‌کانه‌وه‌ مه‌سرور بارزانی سه‌روکی حکومه‌ت له‌ نامه‌که‌یدا هیچ ئاماژه‌یه‌کی به‌ پارت و لایه‌نه‌ سیاسیه‌کان نه‌کردوه‌ و ته‌نها مه‌به‌ستی دام و ده‌زگاکی حکومه‌تی هه‌ریمی کوردستان بووه. له‌لایه‌کی تریشه‌وه‌ له‌جیاتیی حکومه‌تی هه‌ریمی کوردستان لایه‌نی خوار حکومه‌ت ده‌یه‌وێت په‌یوه‌ندی راسته‌وخۆ له‌گه‌ڵ به‌غدا سه‌باره‌ت به‌ پرسی جۆراوجۆر بکه‌ن، ئه‌مه‌ش ره‌وايه‌تی جکومه‌تی هه‌ریمی کوردستان ده‌خاته‌ مه‌ترسییه‌وه‌ که به‌گه‌وره‌ترین ئاسایشی سیاسی داده‌ندریت. بۆ نموونه، وه‌فدییکی ئه‌نجومه‌نی پارێزگای سلێمانی بۆ پرسی موچه و کێشه‌کانی تری پارێزگاکه به‌بێ گه‌رانه‌وه‌ بۆ حکومه‌ت و به‌ راسته‌وخۆ سه‌ردانی به‌غداد

^١ - بۆ زانباری زیاتر برۆانه: برپاری ژماره (٤٨٢٦) له ریکه‌وتی (٢٤-١١-٢٠٢٠)، فه‌رمانگه‌ی په‌یوه‌ندییه‌کانی ده‌روه‌ه به‌رێوه‌به‌رایه‌تی په‌یوه‌ندییه‌ نیوده‌وله‌تییه‌کان.

ده‌کات، له‌سه‌ر ئەم بنه‌مایه، سامی جه‌لال به‌پۆه‌به‌ری دیوانی وه‌زاره‌تی ناوڤۆ به‌ نوسراوێک پارێزگای سلێمانی ئاگادار ده‌کاته‌وه‌ که‌ پێویسته‌ له‌پێگای حکومه‌تی هه‌رێمه‌وه‌ نوسراو ئاراسته‌ی داموده‌زگا‌کانی حکومه‌تی فیدرالی بکری‌ت نه‌ک به‌ راسته‌وڤۆ(پروانه: دره‌و میدیا، ٢٠٢٠). چونکه‌ ئەم ره‌فتارانه‌ واده‌کات له‌لایه‌ک نا‌کۆکی سیاسی ناوڤۆیی قوول بپێته‌وه‌ و له‌لایه‌کی تریشه‌وه‌ نوێنه‌راتیکردنی حکومه‌تی هه‌رێمی کوردستان له‌ ئاستی دهره‌کی بکه‌وێته‌ ژێر پرسیاره‌وه‌ و له‌ کۆتاییه‌شدا ره‌وايه‌تی حکومه‌ت ده‌که‌وێته‌ مه‌ترسییه‌وه‌ و به‌م پێیه‌ ئاسایشی سیاسی له‌ روانگه‌ی باری بۆزان تووشی نا‌ئاسایشی ده‌بپێت.

دهرئه‌نجام

باری بۆزان پێنج سێکتەر و به‌ش له‌ ئاسایش ده‌ستنیشان ده‌کات، پاشان تیۆری کۆمه‌له‌ی ئاسایشی هه‌رێمايه‌تی ده‌خاته‌روو. به‌م پێیه‌ ده‌توانین پرسه‌ ئاسایشیه‌ ناوڤۆیه‌کان و دهره‌کییه‌کانی هه‌رێمی کوردستان پێکه‌وه‌ گرێبه‌هین.

یه‌که‌م: له‌رووی ئاسایشی سیاسیه‌وه‌، نا‌کۆکی سیاسی ناوڤۆیی له‌ هه‌رێمی کوردستان، جگه‌ له‌ دروستکردنی نا-ئاسایشی سیاسی، له‌ هه‌مانکاتیشدا کاریگه‌ری له‌سه‌ر پێگه‌ی کورد له‌ عێراق کردووه‌ و ئەمه‌ش دووباره‌ نا-ئاسایشی دروستکردوه‌. بپینی بودجه‌ و مووچه‌ی هه‌رێمی کوردستان له‌لایه‌ن به‌غداوه‌ لێکه‌وته‌ی نا‌کۆکی سیاسی نیوان هه‌ولێر و به‌غدان که‌ له‌ روانگه‌ی بۆزان کۆی سێکته‌ره‌کانی تری ئاسایشی ده‌خاته‌ ژێر کاریگه‌یییه‌وه‌ و دۆخیکی نا‌ئاسایشی بۆ هه‌رێمی کوردستان دروست ده‌کات.

دووه‌م: کێشه‌ و قه‌یرانه‌ سیاسیه‌کان له‌نیوان به‌غدا و هه‌رێمی کوردستان، به‌هۆی سیاسه‌تی به‌غدا و بپینی مووچه‌ و بودجه‌ شویندانه‌ری له‌سه‌ر هه‌موو سێکتەر، بوار و پرسه‌ ئاسایشیه‌کان وه‌کوو سه‌ربازی، کۆمه‌لگه‌یی، ئابووری، سیاسی و ژینگه‌یی کردووه‌. لێره‌وه‌ بۆمان دهره‌که‌وێت که‌ دروستبوونی مه‌ترسی یاخود پرسێکی ئاسایشی له‌ سێکتەر و به‌ش و بوارێکدا کاریگه‌ری له‌سه‌ر بوار و به‌شه‌کانی تر هه‌یه‌. بۆنموونه‌ کاتیک داعش هێرش ده‌کاته‌ سه‌ر هه‌رێمی کوردستان ئەوه‌ جگه‌ له‌ دروستبوونی دۆخی نا‌ئاسایشی سه‌ربازی، له‌بواری کۆمه‌لگه‌یی و ئابووری و ژینگه‌یش مه‌ترسی دروست ده‌کات.

سییه م: به پپی تیۆری کۆمه له ی ئاسایشی ههریمی، نا ئاسایشی دهره کی، بۆ نمونه ئۆپراسیۆنه کانی تورکیا و ئیران له لایه ک بوونی پارتی کرێکارانی کوردستان له دهره وه ی ده سه لاتی ههریمی کوردستان یا خود دهرکه وتن و هیرشی داعش و ململانی ئیران و ئه مریکا، کاریگه ری له سه ر ئاسایشی ههریمی کوردستان دروست ده کات، بۆیه ئاسایشی ههریمی کوردستانیش گرێدراوه ته ئه و کۆمه له ئاسایشیه ی که له ناوچه که دا هه یه.

چواره م: نا کۆکی قوولی سیاس ی نیوان لایه نه سیاسیه کانی ههریمی کوردستانه که له ئاستی ناو خویی و دهره کیدا کاریگه ری نه رینی له سه ر ئاسایشی ههریمی کوردستان دروست کردوه و ره وایه تی سیسته مه سیاسیه که ی خستۆته ژێر پرسیاره وه. ته نانه ت ئه م نا کۆکیه سیاسانه ئاسایشی سه ربازی و ئابووری ههریمی کوردستان ی به هۆی بوونی هیزی چه کداری حزبی و ناوچه ی نفووز تووشی مه ترسی جدی کردۆته وه. مه ترسی گروپه تیرۆریسته یه کان و سیاسه تی به غدا له به رامبه ر پێشه مرگه پرسیکی تری گرنگی ئاسایشین له بواری سه ربازی.

پینجه م: په یوه ندی راسته وخۆی ولاتان به پارت ه سیاسیه کان و به پێچه وانه شه وه، له رووی سیاسیه وه ره وایه تی حکومه تی ههریمی کوردستان لاواز ده کات و به م پێشه ئاسایشی سیاس ی ده خاته مه ترسیه وه.

سه رچاوه کان:

- 1- Barry Buzan(1981), 'Change and Insecurity: A Critique of Strategic Studies', in Barry Buzan and R.J. Barry Jones (eds.), Change and the Study of International Relations: The Evaded Dimension (London: Pinter).
- 2- Barry Buzan, Ole Wver, Jaap de Wilde (1998), Security: A New Framework for Analysis. (Boulder and London: Lynne Rienner Publishers).
- 3- Barry Buzan(2007), People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era, ECPR Press; 2nd edition.
- 4- Barry, Buzan(1993), Charles Jones and Richard Little, The Logic of Anarchy: Neorealism to Structural Realism (New York: Columbia University Press).
- 5- Buzan, Barry & Ole Waevever (2003), Regions and Powers: The Structure of International Security. Cambridge: Cambridge University Press.

6- Buzan, Barry (2004), From international to world society? English school theory and the social structure of globalisation. Cambridge: Cambridge University Press.

B: Essay&Web

7- Barry Buzan (1991), New Patterns of Global Security in the Twenty-First Century, International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-), Vol. 67, No. 3 (Jul., 1991), Published By: Oxford University Press.

8- Marsin Alshamary (2021), How Iraq's economic crisis affects its traditional and non-traditional security sector, brookings: January 15, 2021. Available at: <<https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2021/01/15/how-iraqs-economic-crisis-affects-its-traditional-and-non-traditional-security-sector/>>. Last visited: 29-1-2021.

9- Turkey launches Operation Claw-Tiger in northern Iraq, Anadolu Agency: 17-6-2020. Available at: <<https://www.aa.com.tr/en/middle-east/turkey-launches-operation-claw-tiger-in-northern-iraq/1879479>>. Last visited: 30-1-2021.

١٠- عباس زاده، هادی و کرمی، کامران (٢٠١١)، سرمایه اجتماعی و امنیت ملی پایدار، تهران: فصلنامه مطالعات راهبردی، سال چهارم، شماره: اول، (١٣٩٠).

١١- نازانسی ئانادۆل (٢٠٢٠)، کۆبوونه‌وه‌ی لاهور شینج جه‌نگی له‌گه‌ڵ ژماره‌یه‌ک له نوێنهر و کۆنسۆلی وڵاتان: کۆنسۆل و نوێنهری ئۆ وڵات که له هه‌ولێر نوێنهرایه‌تیان هه‌یه له کۆبوونه‌وه‌که‌دا به‌شدارن. نازانسی ئانادۆل: Available at: <<https://www.aa.com.tr/ks>>. Last visited: 1-2-2021.22.07.2020

١٢- بابه‌کر زیباری (٢٠١٩): رێژه‌ی کورد له ئێو سوپای عێراق نزیکه له سه‌دا سفر، مآله‌پهری رادیۆ نه‌وا: Available at: <<https://www.radionawa.com/ku/all-.03/04/2019-detail.aspx?jmare=16195>>. Last visited: 29-1-2021.

١٣- به‌رزان مه‌لا ته‌ها (٢٠١٧)، "ده‌باره‌ی ته‌کفیر و هه‌لوێستی داعش به‌رامه‌به‌ر به‌ پێشه‌مه‌رگه‌"، ناوه‌ندی کوردستان بۆ توێژینه‌وه له مملانی و قه‌یره‌نه‌کان: Available at: 16/07/2017 <<https://www.kurdistan.com/Islamic/details.aspx?jmare=5160>>. Last visited: 28-1-2021.

١٤- تورکیا و ئێران ئۆپهراسیۆنی هاوه‌ش دژی په‌که‌که ئه‌نجام ده‌ده‌ن (٢٠٢٠)، مآله‌پهری: K24، ریکه‌وت: Available at: <https://www.kurdistan24.net> >. Last vsited: 30-1-September 9 2020

١٥- جیهانگیر سدیق گۆلپی (٢٠٢١)، په‌وه‌نده‌یه‌ داراییه‌کانی هه‌ریم و به‌غدا، سیناریۆ ئابنده‌یه‌کانی، گوڤاری ئابنده‌ناسی، ژماره‌ پینج (5) ی کانونی دوومه‌ی 2021. Available at: <<https://www.centerfs.org/relations-between-the-region-and-the-financial-sector-in-baghdad-are-the-cause-of-the-unrest-the-future-scenarios/>>. Last visited: 27-1-2021.

١٦- دابان عبدالواحد حسن (٢٠٢١)، پرۆژه یاسای بودجه و پشکی کورد، مآله‌پهری چاوی کورد: Available at: 27/01/2021 <<http://chawykurd.com/details.aspx?hewal&jmare=23214&Jor=41&Jor2=5204>>. Last visited: 29-1-2021.

- ١٧_ دره‌و میدیا (٢٠٢٠)، ئه‌نجومه‌نی پارێزگای سلێمانی وه‌فد ده‌نێرێته به‌غداد، دره‌و میدیا: 2020-12-30. Last visited: 30- Available at: <https://drawmedia.net/page_detail?smart-id=7419>. 2021-1.
- ١٨_ دیندار زێباری (٢٠٢٠)، نزیکه‌ی 400 کەس به‌ تۆمه‌تی تیرۆر له‌ زیندانه‌کانی هه‌ریمی کوردستان، رووداو دیجیتاڵ: 07-10-2020. Available at: <<https://www.rudaw.net/sorani/kurdistan/071020201>>. Last visited: 28-2-2021.
- ١٩_ رێبین فه‌تاح (٢٠٢٠)، پێشمه‌رگه‌ و ئاسایش؛ گه‌نده‌لی و به‌ سه‌ربازگه‌کردن، کوردستان تایمز: 2020-06-20. Available at: <<https://kurdistantimes.org/2020/06/20/>>. Last visited: 27-1-2021.
- ٢٠_ سه‌رباز سیامه‌ند (٢٠٢٠)، وه‌زاره‌تی پێشمه‌رگه‌: تورکیا 20 بۆ 40 کیلۆمه‌تر و ئێران 10 کیلۆمه‌تر هاتونه‌ته هه‌ریمی کوردستان، رووداو دیجیتاڵ: 27-06-2020. Available at: <<https://www.rudaw.net/sorani/kurdistan/2706202015>>. Last visited: 30-1-2021.
- ٢١_ سه‌رتیپ فه‌شفه‌یی (٢٠٢١)، چه‌ندین نه‌هینی له‌ باره‌ی کس‌و‌کرووداوی 16 ی ئۆکتۆبه‌ر، چۆن روویا؟ مآله‌په‌ری کوردیپه‌دیا: <<https://www.kurdipedia.org/default.aspx?q=20171127220942102928&lng=1>>. Last visited: 30-1-2021.
- ٢٢_ فازل حه‌مه‌ره‌فه‌عت (٢٠٢٠)، هه‌ریمی کوردستان له‌ مملانه‌تی واشنتۆن و تاراندا، راپۆرت: دره‌و میدیا، 2020-12-24. Last Available at: <https://drawmedia.net/page_detail?smart-id=7461>. 2021-1-27 visited: 27-1-2021.
- ٢٣_ کریم سنجاری (٢٠١٨)، وه‌زیری ناوخۆ له‌ کۆنفرانسی به‌رنگاربوونه‌وه‌ی تیرۆر له‌ هه‌ولێر، 13-12-2018. Available at: <<http://jcc.gov.krd/ku/article/read/202>>. Last visited: 27-1-2021.
- ٢٤_ له‌هۆن نه‌سه‌رده‌ین (٢٠١٩)، کۆنسۆلی ئێران له‌ سلێمانی: نێچیرقان بارزانی کەسایه‌تییه‌کی به‌هێزه‌ و هه‌لبژاردنی گرنگه‌، مآله‌په‌ری رووداو: 2019-05-28. Available at: <<https://www.rudaw.net/sorani/kurdistan/2805201924>>. Last visited: 2-1-2021.
- ٢٥_ کۆسار عوسمان (٢٠٢٠)، وه‌زاره‌تی به‌رگری تورکیا: ئۆپه‌راسیۆنی گه‌ران و پشکنین له‌ حه‌فتانه‌ین کۆتاییه‌هات، رووداو دیجیتاڵ: 06-09-2020. Available at: <<https://www.rudaw.net/sorani/middleeast/turkey/06092020>>. Last visited: 30-1-2021.
- ٢٦_ گوڤه‌ند مسته‌فا (٢٠٢٠)، جه‌بار یاهه‌ر: گومانم له‌ راگه‌یه‌ننده‌راوه‌کانی عێراق له‌باره‌ی بۆردوومانه‌کانه‌وه‌ هه‌یه‌، مآله‌په‌ری رووداو: 28-06-2020. Available at: <<https://www.rudaw.net/sorani/kurdistan/2806202012>>. Last visited: 30-1-2021.
- ٢٧_ گه‌یلان عه‌باس (٢٠٢٠)، هه‌رشه‌مه‌کانی تورکیا بۆ سه‌ر هه‌ریمی کوردستان: لیکه‌وته‌ و سیناریۆکان، ژووری توێژینه‌وه‌ی بزوتنه‌وه‌ی گۆران، گوڤه‌ی سیاسیی: ئابی ٢٠٢٠. Available at: <<https://sbeiystorage.blob.core.windows.net/root/root/images/162982020hershurkiya.pdf>>. Last visited: 30-1-2021.
- ٢٨_ لاهور شێخ جه‌نگی (٢٠٢٠): "رێککه‌وتنی به‌شداریه‌یکردنه‌مان له‌ کابینه‌ی نۆیه‌می حکومه‌تی هه‌ریم جه‌یه‌جی نه‌کراوه"، ئازانسی ئانادۆل: 07.10.2020. Last visited: 1-2-2021.

٢٩ مارینا کارۆنتیکا (٢٠١٨)، له به‌ره‌هه‌ستیه‌وه بۆ دامه‌زراره‌یی سه‌ربازی: که‌سی پێشمه‌رگه به‌رامبه‌ر رێکخراوی ده‌ولەتی ئیسلامی، وه‌رگیرانی: فه‌هاد حه‌سه‌ن عیدو‌لا، سه‌لمانی: ناوه‌ندی کوردستان بۆ توێژینه‌وه له مەملانی و قه‌برانه‌کان.

٣٠ محمەد ره‌نوف- فازل حه‌مه‌ر هه‌غه‌ت (٢٠٢٠)، بارزانی پرۆژه‌ی دووئیداره‌یی ده‌خاته به‌رده‌م یه‌کێتی، راپۆرت: درمو میدیا، Available at: <https://drawmedia.net/page_detail?smart-id=6954.2020-10-31>. Last visited: 27-1-2021.

٣١ محمەد ره‌نوف- فازل حه‌مه‌ر هه‌غه‌ت (٢٠٢٠)، ده‌سه‌لات و ئۆپۆزیسیون.. دۆخی کامیان خراپتره؟ راپۆرت: درمو میدیا، ٢٣- >. Last visited: 27-1- Available at: <https://drawmedia.net/page_detail?smart-id=7699.2021-1>. Last visited: 27-1-2021.

٣٢ فازل حه‌مه‌ر هه‌غه‌ت - محمەد ره‌نوف (٢٠٢١)، یه‌کێتی کارتی غاز به‌رامبه‌ر پارتی به‌رز ده‌کاتمه‌، راپۆرت: درمو میدیا: ٢٥- Available at: <https://drawmedia.net/page_detail?smart-id=7720>. Last visited: 27-1-2021.

٣٣ نه‌جات عه‌لی (٢٠٢٠)، هاو‌یه‌یمانان هه‌ولێ یه‌که‌ستنه‌وه‌ی یه‌که‌کانی هه‌فتا و هه‌شتای پێشمه‌رگه ده‌ده‌ن، سابیتی هه‌ولێر: ٨ ئایار ٢٠١٩ Available at: <<https://www.hawler.in/index.php/2017-12-28-23-14-02/2017-12-28-23-15-2019-05-08-20-54-26>>. Last visted: 29-1-2021.

٣٤ نه‌جمه‌دین که‌ریم (٢٠١٧) نه‌جمه‌دین که‌ریم نه‌پێنیه‌که له‌باره‌ی رێککه‌وتنی باف‌ل تاله‌بانی و سوله‌یمانی ناشکرا ده‌کات، رووداو: Available at: 20-10-2017 <<https://www.rudaw.net/sorani/kurdistan/191020173>>.

٣٥ نه‌هه‌رۆ محمەد (٢٠٢١)، هه‌شده‌ی شه‌عبی بۆ رووداو: شاری نیشه‌جیوون له‌ که‌رکووک و شنگال دروسنده‌که‌ین، مآله‌په‌ری رووداو: Available at: 2021-01-09 <<https://www.rudaw.net/sorani/middleeast/iraq/090120213>>. Last visited: 27-1-2021

٣٦ نه‌هه‌رۆ محمەد (٢٠٢١)، ئه‌ندامێکی په‌رله‌مانی عێراق ورده‌کاری ژماره‌ی چه‌که‌دارانی هه‌شده‌ی شه‌عبی ده‌خاته‌روو، مآله‌په‌ری رووداو: Available at: 2021-01-19 <<https://www.rudaw.net/sorani/kurdistan/1901202112>>. Last visited: 27-1-2021

٣٧ هیوا مه‌جید خلیل (٢٠١٩)، پرۆسه‌ی حکومه‌تداری له‌ هه‌رێمی کوردستان، مآله‌په‌ری پێنوس: 27, 01, 2019 Available at: <<http://www.penus.krd/index.php/ckb/2018-04-02-19-11-33/item/1325-2019-01-27-07-35-58>>. Last visited: 27-1-2021.

٣٨ هه‌شام هاشمی (٢٠٢٠)، ناکوکییه‌ ناوخۆیه‌کانی هه‌شده‌ی شه‌عبی، وه‌رگیران: داهاو سالم، مآله‌په‌ری چاوی کورد: Available at: 19/09/2020 <<http://www.chawykurd.com/details.aspx?hewal&jmare=19082&Jor=46&Jor2=4181>>. Last visited: 301-2021.

٣٩ وه‌زاره‌تی کاروباری شه‌هیدان (٢٠٢١): ته‌نها له‌ شه‌ری داخدا ١٧٥٥ پێشمه‌رگه شه‌هید بوونه، باس نیوز: Available at: <<https://www.basnews.com/so/babat/664531>>. Last visited: 24/01/2021 29-1-2021.

٤٠ که‌ریم سه‌نجاری (٢٠١٩)، وه‌زاره‌تی ناوخۆ: ووتاری به‌ریز که‌ریم سه‌نجاری وه‌زیری ناوخۆ، له‌ کۆر به‌ندی سه‌قامگیرێ ئاسایش له‌ عێراق، ٤-٥-٢٠١٩ Available at: <<http://jcc.gov.krd/ku/article/read/232.2019-05-05>>. Last visited: 27-1-2021.

٤١ ئازاد وه‌له‌ده‌بگی (٢٠١٦)، یاسای ده‌سته‌ی هه‌شده‌ی شه‌عبی و چه‌ند سه‌رنجیک، مآله‌په‌ری پێنوس: 02, 12, Available at: <<http://penus.krd/index.php/ckb/2018-04-02-19-12-28/item/877-2016-2018-09-02-18-56-38>>. Last visited: 3-2-2021.

- ٤٢- نازاد و مەڵەبەگی (٢٠١٧)، بنهما نابوووبه‌کانه‌ی هه‌رم؛ سه‌ربه‌خۆیی و پرۆسه‌ی بنیاتنانه‌ی ده‌وله‌ت، مآله‌ری پێنوس: Available at: <<http://penus.krd/index.php/ckb/2018-04-02-19-11-21>>, 09, 2017, Last visited: 29-1-2021.
- ٤٣- نازاد و مەڵەبەگی (٢٠١٩)، ئابینه‌ی ناوچه‌ی جێناکۆکه‌کان له‌ نێوان عێراق و هه‌رمی کوردستان، مآله‌ری پێنوس: Available at: <<http://penus.krd/index.php/ckb/2018-04-02-19-12-03>>, 06, 2019, Last visited: 29-1-2021.
- ٤٤- ئەحمەد سه‌حاف: مەڵانێی ئەمریکا و ئێران ئاسته‌نگه‌ له‌ پێش سیاسه‌تی دهرمه‌وی عێراق، مآله‌ری رووداو: ٢٦-١. Available at: <<https://www.rudaw.net/sorani/kurdistan/2501202118>>. Last visited: 26-1-2021.
- 45- عه‌لی هه‌مه‌سه‌لاح (٢٠٢٠)، نه‌گه‌ر چاکیازی نه‌کریت مانه‌وه‌ له‌م حکومه‌ته‌ شه‌رمه‌، مآله‌ری ناس کورد: Available at: <<https://nasnews.com/kurd/view.php?cat=13063>>. Last visited: 2020.06.13.
- ٤٦- عه‌دنان عوسمان (٢٠٢٠)، رو‌نکردنه‌وه‌یه‌ک له‌ بزوتنه‌وه‌ی گۆرانه‌وه‌ی پرسی کشانه‌وه‌ له‌ حکومه‌ت، مآله‌ری ناس کورد: Available at: <<https://nasnews.com/kurd/view.php?cat=15183>>. Last visited: 14-3-2021.
- ٤٧- دهرمه‌ میدیا (٢٠٢٠)، ١٦ ی تۆکتۆبه‌ر چی رویدا؟ دامه‌زراوه‌ی میدیایی دهرمه‌: Last visited: 2020-10-16. <https://drawmedia.net/page_detail?smart-id=6797>. Last visited: 14-3-2021.
- ٤٨- ئاریز عه‌بدوللا (٢٠٢١)، داواکردنی سیستمی لامه‌رکه‌زی ته‌نها بۆ سه‌لیمانی نییه‌. مآله‌ری: Available at: <<https://www.puknow.com/english/view?article=157730&cat=2>>. PUKNOW. Last visited: 13-3-2021.
- ٤٩- مآله‌ری خه‌ندان (٢٠٢٠)، لاهور شێخ جه‌نگی سه‌ردانی به‌غدا ده‌کات: 15/11/2020. Available at: <<https://www.xendan.org/detailnews.aspx?jimare=117489&babet=1&relat=1024>>. Last visited: 14-3-2021.
- ٥٠- مآله‌ری رووداو (٢٠٢١)، هاوپه‌یمانیی 'هه‌یوای کوردستان' له‌ په‌رله‌مانی عێراق راگه‌یه‌یندرا: 11-01-2021. Available at: <<https://www.rudaw.net/sorani/middleeast/iraq/110120218>>. Last visited: 14-3-2021.
- 51- نێچیرفان بارزانی (٢٠٢٠)، له‌ به‌رژه‌وه‌ندی عێراقدا نییه‌ بکه‌وێته‌ ناو ناکوکی ناوچه‌که‌، مآله‌ری سه‌رۆکیه‌تی هه‌رمی کوردستان: Available at: <<https://presidency.gov.krd/it-is-not-in-iraqs-8/1/2020>>. Last visited: 14-3-2021.
- 52- نوچه‌ نێت (٢٠٢١)، پیلانێکی میلیشیایانی شیععه‌ دژی هه‌رمی کوردستان: ١٨-٢-٢٠٢١. Available at: <<https://www.nuche.net/post-100.html>>. Last visited: 15-3-2021.
- ٥٣- مآله‌ری سه‌به‌ی (٢٠١٨)، پۆست و پارمیان له‌ به‌غدا و مرگرت و کێشه‌کانی کوردیش و مه‌ک خۆی مانه‌وه‌، مآله‌ری سه‌به‌ی: ٢٧-٨-٢٠١٨. Available at: <<https://www.sbeiy.com/Details.aspx?jimare=8634>>. Last visited: 14-3-2021.

Analysis of Military and Political Security Issues in the Kurdistan Region _ Iraq Based on the Barry Buzan's Theory After 2017

Assist. Prof. Dr. Salih Omar Issa

Department of Political System & Public Policy, College of Political Science, Salahaddin University, Erbil, Kurdistan Region, Iraq.

salih.issa@su.edu.krd

Dr. Parwez Rahim Qader

Department of International Relations & Diplomacy, College of Political Science, Salahaddin University, Erbil, Kurdistan Region, Iraq.

parwez.qader@su.edu.krd

Abstract

In this study, we have tried to show the security threats to the political and military security of the Kurdistan Region by taking advantage of Bozan's theory. Because by presenting five areas and the security sector (Political, Military, Societal, Economic and Environmental) besides presenting the framework of the "Regional Security complex theory", Bozan can present the threats and dangers of local and external political and military. Apart from the introduction, this research, explains Bozan's view of military and political security and then talks about the political and military threats to the Kurdistan Region. Finally, we came to some conclusions, the most important of Political depth confrontation and military problems have a negative impact on the security of the Kurdistan Region. On the one hand, the threats and conflicts between Iran and the United States on the one the other hand, the military threats by Iran and Turkey to the Kurdistan Region, threaten the security of the Kurdistan Region.

ملخص

في هذه الدراسة حاولنا عرض التهديدات و المخاطر الامنية على الامن السياسي و العسكري لاقليم كردستان ضمن اطار اراء و وجهة نظر باري بوزان في هذا الموضوع. لان بوزان حاول دراسة هذه التهديدات و المخاطر السياسية، العسكرية الداخلية و الخارجية من خلال عرض خمس قطاعات و نواحي الامن (السياسي، العسكري، الاجتماعي، الاقتصادي و البيئي) مع تقديم الاطار "النظري لمركب الامن الاقليمي". هذه الدراسة

عدا قسم المقدمة، تتكون من اطار نظري لوجهة نظر باري بوزان حول الامن العسكري و السياسي ومن ثم يتطرق الى دراسة المخاطر و التهديدات السياسية و العسكرية على اقليم كوردستان. ختاماً توصلنا الى بعض النتائج الهامة منها: ان الخلافات و الصراعات الحادة و العميقة و المشاكل العسكرية، لها تأثير سلبي على امن اقليم كوردستان. بالاضافة الى ذلك وعلى المستوى الخارجي التهديدات الناتجة من الصراعات القائمة بين ايران و الولايات المتحدة الامريكية من جهة و المخاطر العسكرية الايرانية و التركية على اقليم كوردستان من جهة اخرى، تعرضان امن اقليم كوردستان الى المخاطر و التهديدات.